

Event report on Deliverable 6.1.: National NGO forum

This report is a part of the general analytical report in fulfillment of the project "Discussions and Actions on Climate and the Environment" (DACE)

BlueLink Foundation 2023

BlueLink Foundation

257 Slivnitsa blvd., 3rd floor, Sofia, Bulgaria
office@bluelink.net, <http://www.bluelink.net/>

This publication is part of the "Discussions and Actions on Climate and Environment" (DACE) project, funded by the European Union and coordinated by the European Justice and Environment (J&E) network in six European countries. The

views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the positions of the BlueLink Foundation or the European Commission.

About the event

On June 27, 2023, the Civil Society Network BlueLink organised a citizens' forum called "Time to Act for Climate Rights". The forum was part of the project "Discussions and Actions for Climate and Environment", funded by the European Union and coordinated by the European Justice and Environment Network (J&E), in partnership with the International Institute for Law and Environment (IIDMA, Spain), The Alliance of the Austrian Environmental Movement (ÖKOBÜRO, Austria), the Environmental Management and Law Association (EMLA, Hungary), the Human Rights Law Centre (PIC, Slovenia) and the Estonian Environmental Law Centre (EELC, Estonia).

The forum took place at the House of Europe in Sofia. The forum aimed to raise people's awareness of what their climate rights are and how they are understood and defended by Bulgarian environmental, climate and human rights defenders and representatives of communities affected by climate change. The forum was attended by 41 people – politicians, clean air experts, medical doctors, environmentalists, scientists, lawyers, climate activists and representatives of communities affected by different environmental and climate issues.

Event programme and presentations

11:30 - 13:00 | Round table: "Who are climate policies for?"

BlueLink's Executive Editor Pavel Antonov opened the event by outlining the idea behind the project. He next gave the floor to Bulgarian tennis legend and climate activist Magdalena Maleeva and to the Head of the Office of the European Commission (EC) in Bulgaria Tsvetan Kyulanov. The Minister of Environment Julian Popov was also a confirmed guest, but unforeseen political engagements kept him from attending the forum.

Speech by climate activist and former tennis player Magdalena Maleeva

"Very few public figures are taking a stand on climate change. I've been a climate activist for 20 years and I'm a bit lonely.

When we started *Gorichka* I believed that the more people understood what was happening and educated themselves, change would happen easily and quickly.

Today my oldest child is turning 16 and I never thought when I had her that her future would be in question. That is, that a habitable planet would be in question. And she is questionable.

Extreme weather events have increased by 30% in the last 50 years. That is, we're seeing more droughts, floods, fires, desertification. In Spain and France, they are already warning people that there could be a water regime in the summer, that they should empty their swimming pools. There are places with crops planted in Spain where it is known that nothing will be born. There are areas in Europe that are known to be uninhabitable.

Our children will live in a very challenging world in terms of climate. The IPCC reports are increasingly worrying. Even if we were to limit warming to 1.5 degrees, which is the temperature that scientists say we can still adapt to, that temperature will be reached in the coming years, and that means much more extreme weather and climate migration. That is why we are gathered here today.

I am still very peace-loving, but I can understand why more and more children around the world are becoming more radical. There are organizations taking radical steps. I hope that at the forum today Plamen Peev and Pavel Antonov will explain to me how to claim my rights, because for me the greatest luxury has always been to have access to clean water, clean food, clean air, and we no longer have access to these things.

In 2019, a lawsuit was filed and won by citizens in the Netherlands, and now in Romania, for the state not reducing carbon emissions fast enough. There have been interesting cases this year in France and Switzerland. Elderly people in Switzerland took a case to the European Court of Human Rights for the state not acting fast enough on climate. These are unprecedented human rights cases.

I hope that these cases will really push us in the right direction. To tackle this problem, we need to stop blaming each other and act together. And let's not stop getting annoyed at corporations and politicians who do not act fast enough. They are responsible for what is happening.

In Switzerland, a man went on hunger strike because he wanted the Swiss government to educate itself on climate. In France, a girl named Camille Etienne has started a fight with a large corporation that digs deep into the sea. She managed to stop investment in this project. She is also fighting in Uganda against a long pipeline that runs through protected areas.

There are many examples in the world. At the moment, individual citizens are taking initiatives and getting things done, and I hope that will happen here too. So I urge us to act and not give up. Sometimes things depend on us. Not always, but sometimes they depend on us."

Opening words by Tsvetan Kyulanov, President of the European Commission Representation in Bulgaria (The words were read by Boyko Blagoev, Director of Communications at the EC Representation)

All citizens have the right to a healthy and clean environment, clean water, clean air, clean food. And it is quite normal to expect governments to take action against the drivers of the threats of climate change and environmental degradation.

It is increasingly apparent that we are in a climate emergency - floods affecting many locations across Europe, including Bulgaria, huge numbers of people affected, unprecedented levels of destruction. We have completely erratic weather patterns: snow, droughts, floods and fires at times when we do not expect them. Climate change will remain a defining challenge throughout our lifetimes.

In addition, Russia's war against Ukraine has raised concerns about our energy security and unleashed turmoil in energy markets. Household bills have soared, exacerbating inflation and cost-of-living issues.

These are problems that affect us all. They are threat multipliers and a source of instability in their own right: they pose risks to infrastructure, investment and business. And on top of that, they disproportionately affect those who are most vulnerable.

The change we need to make is on a scale we have not seen before. Change must be made with a concerted effort and at a pace never before achieved. Within the European Green Deal, we are showing that this change is possible.

The EU has made reducing emissions an irreversible legal obligation. Our legislation is now aligned with our climate targets. We need to implement it quickly in all Member States so that we increase

renewable energy sources, reduce dependence on imported fossil fuels, improve energy efficiency, develop alternatives for industry, and accelerate the transition to clean and sustainable mobility. We have the policies and tools to do this.

However, this does not mean that the process will be easy. There are many challenges ahead and the key is to do everything we can to ensure that the progress we make does not come at the expense of the poorest and most vulnerable in Europe. Very often, they suffer the most from the negative effects of climate change and are the least responsible for the climate crisis. If the burden of the transition falls on the back of a single parent trying to provide for their family, not only will we break our promise of social justice, but we will also help the sceptics and populists who want to go backwards when it comes to green policies.

We need to look for win-win solutions that can increase social justice. Subsidies to better insulate social housing is just one of many examples of how this can be done. The same applies to improving the quality and accessibility of public transport. It reduces emissions and is disproportionately used by lower income households.

Where transition policies impact on particular groups of people, they must be accompanied by compensatory mechanisms for fair burden sharing. The Just Transition Fund is a good example in this respect.

Although we do not like the word 'sponsor', we very much hope that the EU can also financially support such initiatives through its various projects and programmes. We wish all participants a fruitful discussion.

Necessary improvements in the Climate Change Mitigation Act, Plamen Peev, PhD, Senior Climate Policy Expert, BlueLink Foundation

The Bulgarian law on climate change mitigation is one of the first in Europe, adopted in 2014. But, since then, it has not been adapted to the new realities. The law does not contain specific targets for reducing GHG emissions by 2030 and 2050 (as are present and/or being developed in the National Energy and Climate Plans and the Long-Term Strategies for decarbonisation in EU Member States), as well as procedures for preparing budgets and strategy documents to implement the targets. It also does not contain targets related to improving people's knowledge on climate risks, adaptation targets, transparency and monitoring targets. The other main problem is that the National Expert Council on Climate Change (NECCC) includes mainly public administration representatives, at the expense of civil society organisations, scientists and other stakeholders. This makes it unbalanced in terms of public participation. Furthermore, the NECCC does not

guarantee independent expert and scientific input into the preparation, implementation, reporting and evaluation of climate change policies.

Furthermore, the current Climate Change Mitigation Act (CCMA) does not specifically list the powers or functions for district governors, municipal mayors or municipal councils with respect to climate change mitigation and/or adaptation.

Our suggestions for amending the CCMA:

- Introduce a long-term national target of climate neutrality and zero net greenhouse gas emissions by 2050 at the latest, in accordance with the provisions of the Paris Agreement and applicable European Union legislation.
- The achievement of the long-term national target should be taken into account in the development of strategic documents, measures and activities to mitigate climate change and ensure a just transition at national, regional and local level for all sectors of the national economy.
- Introduce an interim national climate target.
- Change the composition and functions of the National Expert Council on Climate with equal participation of all stakeholders and a clear mandate, guarantees of independence, transparency and accountability of its activities.
- Improving monitoring and control of climate change measures.
- Introducing an effective mechanism for the financial backing of climate change measures.
- Implementing the requirement for EU funds to be spent on climate change measures
- Strengthening the capacity of competent public authorities and their administrations.
- Improving the quality and quantity of information on climate change in Bulgaria - providing systematic, easily accessible and understandable information on climate change policies from the competent government authorities.
- Public participation - a principle of environmental policy that needs to be carried over into the EIA and climate policies. Stakeholder engagement increases the legitimacy, transparency and accountability of policy processes and outcomes, and contributes to the sharing of knowledge and experience on climate risks and adaptation options that are relevant to national and local contexts.

Clean air and climate for good health, Dr. Alexander Simidchiev, Member of Parliament, co-founder of the Air and Health Association

I am currently a lecturer at the New Bulgarian University and I am involved in teaching public health to non-medical people. Because I think public health is much more important for people

who are not in medicine. Separately, I'm in the SC, about 7 years ago I founded a society, Air for Health, which has a specific purpose - to focus on the health aspects of air pollution. But beyond that, I'm a grandfather, and a parent, and a human being - and so these issues matter deeply to me.

When we talk about health, we need to know from whose perspective we are talking. Because in healthcare there are at least 3 perspectives - that is the perspective of the people who work in the system, the perspective of the people who are impacted by the system - most often we are talking about patients, and of course - there is a third perspective which is the perspective of society or the institutions that have to fund this activity. Interestingly, depending on that point of view, we can have quite divergent opinions, and the reason for that is that the subject we are looking at is complex. The health system is a complex system which - depending on where we look at it from - can have a completely different form and function. And when we talk about the climate, it is also a question of perspective - depending on whether we are running something using fossil fuels that cause emissions, or whether we are on the side of people looking after children and thinking about their future, or whether we are on the side of countries that have to balance between economics and other aspects. And that is why, I think, we have to adopt a point of view that I liked a lot a while ago, of a former astronaut, Ronald Garan, who, going around the Earth, described what he saw in a book ... and called it the 'orbital perspective'. That is, the big picture that is seen when we step outside the globe and look at it from above. And what is the quintessential quote of this perspective is the last sentence - "how incredibly fragile the Earth is when we view it from afar".

My presentation was called "Clean Air for Climate and Good Health" and there are a few words here that are important - air, climate and health. When we talk about each of these, I want us to be on the same page, so I will start with a few definitions.

I'll talk about clean air in a moment... but when we talk about good health, we also need to know what health is so that we can talk about good health. According to the WHO, the definition of health is a state of complete physical, mental and social well-being. That is, if we don't have all three components, we can't talk about health. That being the case, I am tempted to ask - in our country, with such a divided society and heaps of problems, and crisis, and war, etc - do we actually have healthy people in the country; even if we are physically healthy. It is important to have all three components, because then when we have all three components, we understand how important the issues that we are discussing today are in terms of climate and air and health.

Even before Christ, the wise men of that time knew that health was the greatest wealth. We all tell ourselves that, but do we actually believe it? A few years ago I came across a post - and the following is a quote from that post - "over the past half century, improvements in health have contributed as much as all other sources of economic growth combined". That is, if we don't have a healthy society, everything else becomes meaningless. The entire economy is a function of a healthy population. And when we bear that in mind, and when we know that health is linked to physical,

mental and social well-being, we see how crucial those components are when we think about society and the state of its health. This is one of the slides in my lectures to young students, which is called determinants of health - that is, what health depends on. And this is where most of you will be surprised to see that health is actually only 20 percent dependent on the health care system. 80 percent of our health depends on factors outside of our health care system. And even though it says here that the physical environment is only 10 percent, if you think about it, you'll see that where we live also determines how educated we'll be, what kind of job we'll get, what kind of income we'll have, and what the security of our society will be. That is to say, the environment is not just the environment as a stand-alone thing, but it also directly influences the 40 percent, the so-called socio-economic factors that determine our state of health. Furthermore, where we live also has a bearing on how much we exercise, what we eat, how much we move... there is a big correlation between where we live and what behaviors we have. Even, where we live has a relationship with how close we are to a hospital. Realistically, physical location and environment has a huge bearing on health outside of the 10 percent that are listed in this graph. I read a very interesting publication 2 years ago that showed the elements of health related to both our individual health and the health of the planet we inhabit. In blue is individual health and in green is the health of the globe. And here we see that the globe can be likened to the public of our health as an ecosystem, while individual health is down to whether or not we become patients. And in individual health - at least half, 50 percent of our health is determined by the air. That is, what air we breathe. That's very easy to explain because we may eat three times a day, drink water 5-6 times a day, but we breathe 16 times every minute. The air is the thing in which we constantly exist, and without it we cannot exist. And air has a huge bearing on the environment too, because through changes in the composition of the air, leading to changes in the climate, no less than a third of the factors that are linked to the health of the globe are determined by the composition of the air. So if we are to talk about climate, we need to think about how the fact that the climate is changing relates to whether we are healthy or not. There's a very interesting model - a visual cause-effect model - where we start with some climatic factor that becomes a climatic condition that leads to health consequences and ultimately leads to some kind of disease. Specifically, it's shown increased rainfall leads to flooding; flooding leads to there being water contamination; water contamination leads to the fact that we have more infections.

We are living in a crisis even now. We don't see it and we don't feel it to that extent, but the fact is this - if we look at it the way Ronald Garan has looked at the global perspective - we will see that we are living in a crisis, and that crisis is very easy to see and measure if we look at what the temperature spectrum is in the universe, on the Earth and on our body. I have to say that there is a figure - it is 10 to the minus 15th degree. Unlike the fluctuation of temperatures in the universe, the temperature fluctuation of our body is 0 whole and 15 zeros followed by a one, after the decimal point. So imagine how small fluctuations - within 20 degrees for our own body - cause disease manifestations. And these disease manifestations are, in addition to temperature increases, it's changes in climate,

extreme events, ocean and sea levels, and changes in land use and agriculture... all of these cause health effects. All of these health consequences are related to temperature-related illnesses - frostbite and heat stroke; exacerbation or increase in the number of chronic diseases; most commonly, cardiovascular ones; increased trauma, neuropsychiatric abnormalities... Because people, living in this condition, as the stress level increases, they begin to live in chronic stress, which also leads to neuropsychiatric abnormalities. And, of course, because small temperature differences change the biology of the biodiversity of our environment, you start having more allergies, you start having more respiratory diseases.

The good thing about this is that there are things that can be done to fix things. But why should we fix them when we have already broken them ourselves. That is, it is better to prevent rather than work for consequences. And if we look at the common pathways that link climate to health, we see that it (climate) is also linked directly - physically and mentally, through stress, and socially - through changes to the social components of our existence. That is, it affects all three components of the definition of health. In other words, climate is a severe factor that can change the health status of society. And in evidence of this is the mortality associated with climate change, which is different in different parts of the world, but it is everywhere.

Lastly, I would like to say a few words about the air we breathe - because it is important, it is directly linked to climate. This is my favourite publication relating to over 400 million patients, with data by year, which was basically done over 3 years in the States to prove one thing - that one thing is that Winnie the Pooh was right: "The more (pollution), the more (mortality)"! the dirtier the air we breathe, the more it affects people's health and mortality. And it starts at 6 micrograms per cubic meter for PMF for one reason and one reason only - we can't have less than 6 micrograms because volcanic activity and sandstorms generate up to 6, but anything above that is man made. Any pollution above 6 micrograms per cubic meter is the result of human activity. Here we talk mostly about air pollution related mortality, but mortality is just the tip of the iceberg. There are many, many more other problems that we do not associate with air, or often do not think about air when we talk about them.

In conclusion, I want to say that whether we are more left or more right, we have to do something, we have to act. And there is something to do. We have things we can do, and these things are linked to a very clear WHO strategy, which is called the Sustainable Development Goals. This is the third goal, which is 'Good Health'. In this third goal, there is climate, there is air, there is education, there is energy, there is urban environmental planning, there is institutions and - of course - there is this thing called management or governance of this whole process. We can see how these objectives are interlinked, but the third objective - health - is the one most intimately linked to what we have been talking about so far - the climate and the air, the environment. On an individual level - because what I showed you a moment ago was the societal level - what we need to do is to change our

behaviour - because it is only by massively changing our own behaviour that we can influence such global processes as the climate. I just want to show here that the reason I got involved in this is because I want to ensure that my son lives at least until 2085 and my grandson lives at least until 2121. If we don't do what we need to do, I can't provide them with the best that they can to fulfill their life expectancy that our economic well-being otherwise allows us to have. Thank you!

Climate Policies for Clean Air, Ivaylo Hlebarov, Head of the Air Team at Environmental Association "For the Earth"

After Dr. Simidchiev everyone is usually stunned and sometimes the lack of questions is not because there are none, but because really the information he gives is so comprehensive and important that one often thinks. I always ask dozens of questions every time I follow him to a presentation. And I basically forget what I set out to say. He set a pretty good framework and gave very clear parameters of the relationship between air and health. And my presentation is going to be on the relationship between climate policies and air.

A brief introduction - I am Ivaylo Hlebarov from the environmental association "For the Earth". For the last 6-7 years I have been working exclusively on the issue of clean air. And before that I have been dealing with the topic of waste. I have been in the organization, with slight interruptions, since 2003.

Climate and air policies and what is the relationship between the two? Between climate and air, the main thing that is a link is the sources of pollution - the sources that cause climate change, those sources that actually affect air quality to a large extent as well. I have focused here on 4 main (sources) - these are transport, energy policies, energy production, domestic heating and cooling and agriculture. All these 4 sectors account for - perhaps - about 70-80% of greenhouse gas emissions. And at the same time they are fundamental to the bad air we breathe. In Bulgaria, most attention is focused on cars and solid fuel domestic heating. And in some regions, we can also talk about energy production from thermal power plants; which in some cases even have a cross-border impact - that is to say - pollution from some thermal power plants in Bulgaria goes to other countries and causes damage there as well. It is not only in Bulgaria.

What does the EU propose when we talk about climate policies? I will mention from the top that we all know about the European Green Pact, which Bulgaria signed a few years ago, but the question is how we implement it. The implementation itself, from the EC's point of view, is supported by various funds - one of them is Next Generation Europe, or Next Generation - which make it possible to write, to finance, so-called sustainability and development plans. We hear them every day on the national media, as we keep waiting to get EU funds, but it turns out that we have not done what is needed or what we have written down. At the same time, this European Pact is supported by scientific programmes such as Horizon, where it is possible for Bulgarian scientists, universities, NGOs and even businesses to work with partners from abroad and to work on climate policies, air policies and a range of other policies. Naturally, a huge part of the money the

EU plans to invest in fighting climate change comes through the Union budget - this is probably the biggest item. And in the last two years, since the war in Ukraine began, and in response to the energy crisis that was caused by that war and by the actions of Russia and Gazprom, the REPowerEU programme has been introduced, which enables consumers in various parts of Europe to reduce their bills and quickly end the supply of gas from Russia, and a boom in electricity generation from renewable sources. So those are, perhaps, the main things.

Here, very briefly, I would like to give a breakdown of the main financial mechanism, which is the EU's Next Generation Programme. It relates mainly to one part, which allows for grants and loans to Member States and which accounts for 80-90% of the total budget. The rest is related to the various programmes that I mentioned - Horizon, the Just Transition Fund. All of these opportunities are available in Bulgaria and some of them are written into the various strategic documents, and in terms of climate and air, there are several intersections. One is the National Air Quality Programme, which was adopted in 2019 and which expires in 2024; also the municipal air quality programmes, which are the main tool of each municipality to fight dirty air. At the same time, we also have a programme, again at national level, which is for pollution prevention and control. There are the main sectors that I mentioned at the beginning: transport, agriculture, energy; there are also the main policies that Bulgaria will follow in order to enter the so-called emission ceilings for various pollutants that we have agreed to achieve by 2030. This document specifically contains a lot of things that are relevant to both climate and air. Of course, every country is obliged to make an integrated climate and energy plan. We also have one. I have already mentioned the Recovery and Sustainability Plan, for which nearly EUR 5.7 billion is expected for Bulgaria alone and for which we are still waiting for payments because we have not done our job. And the territorial plans - these are plans that show in the three most important areas in terms of a just transition - these are Stara Zagora, Pernik and Kyustendil - how this transition from high-carbon, polluting energy production and an economy largely linked to that will actually happen. Or, how will the transition to decarbonisation and coal-free development take place?

All of these documents exist, however, at the same time as Bulgaria is planning to run on coal until 2038, unfortunately, and is currently planning the mass introduction of gas, which - again unfortunately - is also a problem not only from a climate point of view, but also from a health point of view, because there are already enough studies showing that in domestic conditions, when gas is used, although it looks very clean, it pollutes the air and the health effects are similar to those of the HAPs that Dr Simidchiev mentioned a little earlier. So everything that we have at the moment, I would say, is not enough, because Bulgaria is, perhaps, one of the countries with the most strategies, with the most pages... strategies are constantly being written for energy, for all sorts of things, with some pompous titles, with pompous wishes at the beginning, and then - when one looks at the details and sees the policies and measures, it turns out that there is no connection between the pompous intentions, which sometimes even sound sensible, and what we are going to implement. So the first thing to say is that our documents rarely have high ambition, and that is one of the things that we, as citizens, would like: high ambition in strategic documents.

Then, when we talk about the implementation of these programmes, no matter how bad they are, very often the plans that are set are not implemented. The reforms are not being implemented either. I have already mentioned the Recovery and Sustainability Plan - there we have not yet implemented the relevant reforms

for which we are to receive funds. Also, there are very cumbersome procedures for citizens' participation - or, in general, the administrative burden is very high when it comes to implementing measures - I give the example of the heating replacement programme in the city of Sofia: it took people nearly two and a half years to submit and have their documentation approved. And in fact, by the time the actual replacement of the appliances started, an awful lot of time had passed. And imagine - we have nearly 50,000 appliances to replace, and in nearly 4 years we have replaced about 3,500. This figure is very low. For comparison - in Poland in the same time there have been (replaced) tens of times more (heating appliances). Naturally, the replacement itself, the implementation of the measures, must be done through financial support. And in Bulgaria there are still no financial mechanisms other than pure grant support. And so the grant has several problems - one is that the funds are not enough, and the second is that the people who receive these funds have no commitment to the process, following the logic of "they will give us some money here, and it doesn't matter how they do it". But when there is an opportunity for self-participation, then people - and this has been studied in other countries, and there is also sociology from Bulgaria - people are more receptive to what they have to do and feel involved in the process. And they actually want things to get better, not just 'happen'. Of course, when we talk again about strategies, about plans, about measures, about programmes - the main problem is the lack of participation in their development; and I am not just talking about NGO participation, but business is hardly involved either. People from the affected regions do not participate either, especially when we talk about Pernik, Kyustendil, Stara Zagora. The trade unions are there at the door, but we can never actually talk and we have never seen miners taking part in the talks. And all the time, unfortunately, some of the unions are frightening the miners that - you see - everyone wants to take their bread and destroy them. This is not true. But, unfortunately, that is the way it is approached.

And what can we do? The main thing we do, as civil society organisations and as citizens, is advocacy, whether in parliament or in the municipality. And part of the advocacy is done through litigation, to some extent that is an additional element. Participation in working groups - it is imperative that the affected parties are involved because when we talk about air and climate policies, and any policy really - the focus has to be on the people because the people will be the ones who will be involved and they will be the ones that these things will be implemented on. And, of course, there must always be an analytical basis on which to then set ambitious targets, and those targets must be achieved through policies and measures that are clearly measurable, well financed - with energy savings and renewables being the foundation, both in preventing climate change and cleaner air.

And last - what is happening with the air right now? The air directive is currently being updated at European level. The main provisions are bringing the standards closer to those proposed by the WHO; clearer rules on the siting of measuring stations - you know that in Bulgaria this is a topic that is being discussed - where the stations are sited; clearer access to justice, because Bulgaria and Poland are the two countries in the EU where citizens, businesses and institutions cannot attack air quality programmes in court, and this sort of thing leads to a criminal procedure against Bulgaria; and higher ambitions. Bulgaria's position at the moment is that many socio-economic factors, our geographical position and our international position prevent us from being better at measures.

Climate Policies for Clean Food, Georgi Sabev, Agriculture, Fisheries and International Trade Advisor in the European Parliament, former Deputy Minister of Agriculture of Bulgaria

We are in this part of Eurasia, which will be one of the hardest hit by climate change. And, in fact, we are already seeing the effects of climate change, including in productive sectors such as agriculture and fisheries. In my presentation, I am going to give a brief overview of what clean food is and focus on agricultural policy. I will also mention the National Organic Development Plan 2030.

Is there a generally accepted definition of what clean food is? Unfortunately, there is not. At various levels, including at UN and OECD level, there is no single definition of what clean food is. The term 'sustainable food' is also gaining ground in the political discourse on nutrition. The SDGs were mentioned earlier, with SDG number 2 being the one that has a direct bearing on the production of food that keeps ecological systems in good condition; which also ensures the closest mode of production to a natural, natural one. And at FAO level - you know, this is the Food and Agriculture Organisation of the United Nations - there is also no definition of what clean food is, and in fact, according to the understanding and according to the FAO definition, a sustainable diet is one that goes beyond feeding and protecting the environment to ensure that economic and socio-cultural aspects are taken into account in food production. So - according to the FAO definition, sustainable diets are those that have a low environmental footprint, that contribute to food security and healthy lives for present and future generations. Sustainable diets protect and respect biodiversity, their cultural acceptability, and they are (regionally) available, economically equitable and accessible, nutritionally adaptive, adequate and safe, healthy and optimise natural and human resources.

It is interesting to note that a definition of clean food also comes from the non-governmental sector. This is the international Slow Food movement, of which - I believe - most of those present here have heard. This movement gives such a definition, shares its understanding of what clean food is. This, according to Slow Food, is production that does not cause damage to the environment. But all human activity aimed at cultivation and purposeful production is, in fact, in contact with the environment and has an effect on it. But still - this is the non-governmental organization, the only one operating globally, that dares to give an international definition of what clean food is.

The OECD, to which Bulgaria aspires, by the way, does not use this term. Within this organization there is more talk of "sustainable systems", "sustainable food production".

It is interesting to note that at the EU level there is also no single definition of what clean food is. The only document that makes reference and that uses this term "clean food", in fact, is a resolution of the European Economic and Social Committee on a proposal for reconstruction and recovery after the covid crisis of 2019, which talks about that there is neither an international, nor a European, common understanding of food purity.

In Bulgaria, there is also no unequivocal interpretation of what clean food is. Very often the terms "clean", "ecological", "biological", "eco", "bio", etc. are used interchangeably. But there are also organic producers and

representatives of organizations of organic producers who find this indiscriminate and uncontrolled use of terms potentially harmful to organic production, which is production according to the highest and generally accepted standards at the European level. So what is clean food is an open question.

However, the EU, through its various policies, stimulates different types of production, including in the field of agriculture and fisheries, which have as little impact on the environment and production processes as possible. This, of course, originates from the commitments related to the Paris Agreement, signed on December 12, 2015. For me personally, it is important to note that this is why the agreement is not talked about enough in Bulgaria; it did not get then (2015), perhaps, the political visibility that followed and that it got in other EU member states, and not only. You know, it's signed by 195 countries, and it was actually the Paris Agreement that was at the heart of the new EU policies set out in the new financial framework 2021-27, which was mentioned earlier as two of the policies that were part of this package - the common agricultural policy and the common fisheries policy.

As for the Common Agricultural Policy, it is much more ambitious than the policies so far, and of course there are also many introductions that encourage producers to produce in an environmentally friendly way and in a way that conserves natural resources and uses of natural resources. For this purpose, there are several innovations such as terms: these are the so-called "eco-schemes" and "good environmental and agricultural standards". These are terms behind which political instruments are hidden; in the case of eco-schemes and financial ones. In fact, eco-schemes - these are voluntary climate, environment and animal welfare schemes - that are more ambitious than what farmers traditionally practice in the production process. A mandatory requirement in the new, common agricultural policy is at least 25% of the financial package for each member state under the so-called "package of direct payments" - that is, the financial resource that originates from the European Agricultural Guarantee Fund - to be dedicated to these eco-schemes.

And from the European Fund for the Development of Rural Areas - 35% of the financial resources of each member state must be environmentally oriented. In organic agriculture - which is supported in both directions, the so-called direction "Direct payments" and "Rural development" - where production is closest to natural, environmentally friendly (po-farming) as far as fisheries are concerned, more and more consumers are turning to proteins other than animal and fisheries and aquaculture sectors can respond to this demand, through the European common fisheries policy and through the aquaculture program, activities in the direction of sustainable farming, sustainable food production can be financed.

The eco-schemes that Bulgaria will offer in the next program period are 8 in number: organic animal husbandry, maintaining and improving biological diversity, preserving and restoring soil potential, reducing the use of pesticides, maintaining perennial crops, extensive maintenance of permanent grassed areas, maintaining and improving biodiversity in forest ecosystems and a scheme for diversifying cultivated crops.

And in the so-called second pillar or the interventions that are financed by the rural development program, you see that there are 10 concretely stimulating practices and activities that protect the environment: organic crop production, beekeeping, humane treatment, agroecology, restoration of pasture areas and use of varieties, resistant to climatic conditions, and local varieties that are adapted to local climatic conditions and

are important for agriculture. And the innovation is the promotion of the use of plant protection preparations through the control of the final product - this is an intervention in which products whose content of plant protection preparations is set to be up to 90% of the maximum allowed. They can be incentivized and thus encourage farmers to produce products with fewer pesticides.

In Bulgaria, the final National Plan for the development of organic production until 2030 will soon be published for public discussion, which - as I said - organic production is the most sparing, generally accepted way of production in agriculture. The goals of the Bulgarian plan, which originates from the European such plan for organic production until 2030 and each member state should develop one that becomes an integral part of the Strategic Plan for the development of rural areas, are to have more organic food, to stimulate the transition and strengthening of the entire value creation chain by 2030, and organic production to be an example to sustain; that is, sustainable practice that spares the environment, natural resources to be encouraged. In the Bulgarian National Plan for the Development of Organic Production there are several goals, actually three main goals, which are divided into several measures. We have a total of 19 measures and over 40 actions, some of which are aimed at promoting organic farming, the European Union logo for organic farming, stimulating the consumption of organic products, increasing organic food in the School Fruit and School Milk schemes', improving traceability, visibility, supporting organizations and the supply chain. In objective 3 - "Organic production" - as an example of maintaining and increasing the number of organic producers in the Republic of Bulgaria, unfortunately, Bulgaria is one of the countries with the least areas that are organically certified in the entire European Union. But we hope that, through the Strategic Plan, these areas will increase to 7.5% of cultivated areas in 2027 and to 10% in 2030, with the pan-European goal being by 2030 25% of all areas of the whole EU to be organically certified. We are the lowest starting country for a variety of reasons. But the political ambition embedded in this plan is for 10% of the areas in Bulgaria to be organically certified by 2030.

Climate Change and Women's Health, Zornitsa Spasova, Senior Assistant at the National Center for Public Health and Analysis (NCPHA)

I work at the National Center for Public Health and Analysis and I am a contributor to the "Climate" platform. This topic was developed as part of a project of the BFJ under the "Equality and Climate Justice" program.

This is the name of the topic - "Climate changes and women's health". I have divided the presentation into three parts. It's a bit long, but I'll try to say the most important thing. First of all - why women are the weaker sex and in relation to climate change, how climate change affects women's health and specific aspects for Bulgaria. First of all let's say that the issue of women's health and climate change is an issue of climate justice, because women are among the most vulnerable groups in terms of climate change, in terms of not only their health but also their social well-being. Other such groups are the elderly, the chronically ill, those living alone, marginalized groups, the poor, people deprived of social support, young children... And in

general, the problem is that those people who least contribute to the change of climate, are also the most affected.

Why women are considered a vulnerable group. Before I started working on these topics, I had not thought about this question - whether this is the case at all. It turned out that women - because of lower income, lower position in the social capital, because of some specific activities they perform in terms of fulfilling their family obligations, because of a more fragile physiology - are also more vulnerable to climate change. And in terms of, let's say, the social position of women, the economic position of women, an annual global report is published that shows the global index of the gender gap: in no country do we have a complete balance between women and men in terms of four key dimensions - economic participation, employment opportunities, education, health and survival, political empowerment.

70% of the world's poor people are women. That is, poverty has a female face – or – there is feminized poverty. Globally, women earn 24% less than men. They receive not only lower salaries, but also lower pensions, and occupy only 25% of administrative management positions. In Bulgaria, in the National Assembly we have only 58 (women) out of 240 deputies - 24% are women in the National Assembly, given that the share of women in Bulgaria is about 52%. Every day, women work 2 hours more housework than men, housework is not paid, care for family, for sick people, for small children is also not paid. Also, in 9 out of 10 countries - for example - there are laws that prevent, say, women from night work or factory work or some specific work without the extension of their husbands. It is interesting that in the ministries of environment and water themselves, the staff of women is about 33%, and they are more or less equal in Europe, in North America, in Canada, but let's say in Africa, Asia the percentage of these women who work in these ministries it is about 10%.

At the same time, it turns out that women contribute less to climate change than men. So, for example, a study in Sweden found that men use cars more often for longer distances and drive alone more often. And thus they emit more greenhouse gases. Women are also more concerned about climate change. Another survey in Finland, USA found that they are more likely to say that climate change is anthropogenic, that is, humans contribute to climate change. And they are more concerned about the effects of climate change than men. A new study shows that women-led companies are more likely to meet their climate goals. And also, women buy products that are, for example, more favorable, more climate-friendly than men. And in terms of education, it was found that women have less access to information related to climate change than men.

In terms of research, women are also underrepresented. For example, 18 of the 29 most influential climate change scientists are men; only 20% of the students in this field are women and at the same time only 7% of the heads of national hydrometeorological services are women. At the moment, in Bulgaria (the head of NIMH) is a woman, temporarily performing the position.

This graph summarizes over 130 studies that compare exactly these gender differences in health between men and women. And 68% of them say women are more vulnerable in terms of their health, being more vulnerable to dying and being injured in extreme weather, in terms of food safety and food security, in terms of reproductive and maternal health, and mental health, and men are more vulnerable to infectious diseases.

Let's look at some of the biggest risks to climate change, human health and heat waves. They represent a period of several days of very hot weather with maximum temperatures above a different threshold in different geographical regions. 20 years ago there was one of the most prolonged and deadly heat waves in Western Europe, which killed more than 70 thousand people above the usual. And in the analysis of mortality, it was found that of all age groups they were dominated by women.

This is thought to be because women have a higher body temperature than men. Also, they have more subcutaneous fat and have a harder time overcoming the heat. And another reason, apart from the physiological ones, is that in most countries women do the cooking - that is, during a heat wave they are next to an additional source of heat. In some countries we also have traditional clothing, which is not very suitable for the heat. And in countries where women walk long distances to find water, they are exposed to several hours a day of hot weather, which also affects their health. Women are particularly vulnerable during pregnancy because dehydration associated with high temperatures triggers the release of a hormone that causes premature birth. In addition to premature birth, stillbirths, lower birth weight, higher infant mortality are also observed; because even small children are, in fact, among the vulnerable groups in terms of high temperatures.

Closely related to high temperatures are droughts, which are becoming more frequent and prolonged, with water shortages forcing women to walk greater distances to find water. Accordingly, they lose more time that could be devoted to some economic activities, to education; thus further lowering their economic status. And besides, for example in the dry period, a large part of the energy is spent in search of water. So, for example, in India, it was found that in the dry period, 30% of the energy needs of women are spent searching for and delivering water. Other troubles that can happen to women are, for example, direct contact with contaminated water and, accordingly, the greater risk of water-borne diseases.

Carrying heavy containers of water on the head can cause accumulative damage to the spine and neck, which in turn leads to chronic pain. Also, spending a long time outside the home increases the risk of being attacked by wild animals or, say, sexually assaulted, in addition to heat stress. At the same time, and to the lack of clean water, women are also more vulnerable than men because of increased hygiene needs during menstruation and pregnancy.

It has been found that more women die in natural disasters of meteorological origin as well. One of the reasons is that they don't have the skills to, say, swim, climb, they can't run as fast. In Bangladesh or in India, wearing saris restricts movement and prevents them from escaping quickly in flash floods. And also in these countries, which are quite conservative, it is not always accepted for a woman to go out without her husband, and in such a sudden flood, women stay in their houses until the last and cannot always save themselves.

Also, women's mental health suffers more during natural disasters because they generally tend to suffer more often from anxiety, depression, post-traumatic stress disorders. And it has also been found that the survivors have a shorter life expectancy. As pregnant women, in addition to high temperatures, they are also more vulnerable to floods. It has also been established that after such natural disasters, cases of domestic violence

and sexual crimes increase. Rapes, sexually transmitted diseases increase - after extreme weather events. One explanation is that this tension that is created escalates on the weakest members of a family.

When a disaster like this happens, women more often lose their jobs and have to rebuild economically, because most of the recovery work is in construction, repairing infrastructure - these are activities that are mainly occupied by men.

And with regard to vector-borne diseases, women's vulnerability is manifested in the fact that they spend more time in their homes. In rural areas around homes, farmers usually stock up on water. In these stagnant bodies of water or vessels, mosquitoes breed more easily and at the same time, if a woman is pregnant, for example, she has a higher body temperature and attracts more mosquitoes, releases more carbon dioxide, which also attracts mosquitoes. And if she becomes infected with diseases transmitted by mosquitoes, it is more difficult for a woman to recover, the consequences are more severe, including for the fetus.

In terms of food safety and food security, women are also more vulnerable because they have increased needs. And during menstruation, pregnancy and lactation, and at the same time, if there is a shortage of food, they tend to give their rations to men and children. As a result, for example in India, it has been found that women suffer from anemia much more often, which in turn leads to reduced attention, poor memory, emotional and behavioral problems and disorders, and disorders of sensory perception.

Agriculture, which will suffer greatly from climate change, is mainly the livelihood of women in developing countries. Between 60-80% of food in agriculture is produced by women, so their livelihoods will be directly affected by climate change.

And with regard to air, it turns out that women are more vulnerable, because again in these developing countries, women who are involved in cooking suffer more from the so-called. pollution inside the premises or indoor air pollution. And this indoor air pollution turns out to be responsible for just as many deaths as (deaths) outdoor air pollution causes. That is, out of 7 million deaths per year worldwide, 3.5-4 have (died) because of breathing polluted air indoors. And women are also engaged in cleaning; absorb more dust or various vapors, which often can even have a carcinogenic effect. As a result, it turns out that air pollution is in the 4th place as a risk factor for mortality in women. It turns out that 80% of climate migrants are women - something that surprised me too. And they will be more affected in the future with the so-called climatic migrations; such as climate migrations, according to various estimates, could number 1 billion people by the middle of the century. This is because the analyzes now take into account short-term migrations, not only long-term migrations, and women tend to undertake short-term migrations. These refugee camps, as we know, also lack good hygiene, so women will also be more vulnerable. There is also a lack of psychological support, to which women are more sensitive. Last but not least, migration puts women at risk of human trafficking.

And a few words about Bulgaria: why do I think that Bulgaria is among the European countries, and not among some others in more vulnerable situations? First of all, Bulgaria is the poorest country in the EU, and adaptation to climate change requires funds. For example, it turns out that Bulgaria is in the last place in the

EU in terms of the supply of air conditioners in homes. And as we know, at over 35 degrees, nothing but the air conditioner is able to cool us well. And poor women, elderly women living on the top floors, who cannot afford air conditioning, are at great risk. And it also turns out that under this Recovery and Development Plan no funds are provided for air conditioners. It turns out that EC does not like air conditioners. So, with some heat waves, I don't know how to adapt to climate change without air conditioners. The other is that women predominate in Bulgaria - they are about 52% as of December 31, 2022, with men being more up to the age of 54, and then - in the higher age groups - women predominate. They are the most vulnerable. These elderly people are the most vulnerable, and if I add the female gender - they turn out to be even more vulnerable.

Bulgarians are also very sick, apart from being poor. 40.2%, according to the Third European Health Interview, said they suffered from a chronic illness or some long-term health problem, with 44% being women and 36% being men. That is, women are more affected by chronic diseases, the most common chronic disease being hypertension, cardiovascular diseases - these are climate-sensitive diseases. And last but not least, in agricultural regions we have women who are in greater contact with nature, accordingly they are more vulnerable to climate changes and at the same time they do not have such good access to good specialists, to infrastructure, material and technical basis for treatment which again affects them to a greater extent.

Responsibility for negative environmental impacts during conflicts (Will Russia pay for the environmental damage of the invasion of Ukraine?) Ksenia Vakhrusheva, Project Manager, Bellona International Environmental Organization

A few words about the organization that I represent, and which may not be familiar to everyone: The international environmental organization Bellona appeared in Norway in 1986, just after the Chernobyl accident. Therefore, historically we have a greater focus on nuclear security issues. But also to other issues, such as industrial pollution and, of course, climate change. The main office is located in Oslo, Norway, but we also have offices in Brussels, Berlin, representatives in Lithuania, Britain, the Netherlands and in Eastern Europe - in Poland. For almost 30 years, Bellona also had offices in Russia, but with the beginning of the Russian invasion of Ukraine, we decided that it no longer made sense to work the way we worked until now, because we were trying to connect civil society with state structures, institutions and business. And, of course, when there is such a brutal violation of human rights and international law, there is no point in working with the state any more. So we closed the two offices we had in St. Petersburg and Murmansk and moved the people who want to stay in Bellona to Lithuania. So now we're working from there.

I used to work for Bellona (some time ago) while living in St. Petersburg. And now I'm back with them and I'm running the Vilnius office. We have decided to focus our Russia-related expertise on the level of monitoring and analysis of the environmental risk now emanating from Russia,

including the environmental consequences of war. Not only direct but also indirect consequences. Because what happens in the large Russian territory, of course, also affects the global climate and the pollution not only on the territory of Russia, but also on countries that border it.

So the ecological consequences of war - as we have described in this issue of our magazine, devoted to different types of consequences - can be divided into two large groups - direct and indirect. To the direct we can include, for example, fires in natural parks, air, land and water pollution after the destruction of dangerous objects, such as fuel storage facilities, enterprises with hazardous production and hazardous waste, pollution of the earth with heavy metals from projectiles, death of ecosystems after the blasting of infrastructure such as the dam wall (Kahovski dam). Indirect, or indirect, environmental consequences usually refer to a large number of consequences - such as the burden on the environment as a result of population migration from regions affected by military activities; and this happens not only in Ukraine, but also in other countries to which a large number of migrants go. Also, there are changes to laws in Ukraine and other countries to facilitate the use of land - for example, agricultural land - because of the risk of a food crisis. Even in Brazil, legislation has changed to facilitate the use of lands that have been re-categorized from natural parks to agricultural areas. It is important to say here that apart from the humanitarian consequences that come first, these environmental consequences of various conflicts have been studied by science since the 1970s. This is due to the rise of environmental movements on a global level, as well as the aftermath of the Vietnam War. The institutions and organizations that specifically study the environmental consequences of conflicts also date from that time. And Ukraine is now trying to calculate all the damage caused by the war. A large part of the work of the Ministry of the Environment is to describe all the damage caused as a result of the invasion, especially after the blasting of the wall of the Kakhova Dam. The Ministry of the Environment of Ukraine regularly announces the amount of this environmental damage. And the latest estimate is 52 billion euros. Of course, the big question is whether, when and how Russia will pay for this damage. Are there legal grounds for this, as well as practical precedents from the past. I can say - because I have talked to many experts in international law - that they are quite optimistic and say that, in general, existing international treaties on conflicts have mechanisms to hold (in this case) Russia and specific individuals responsible for environmental damage. However, there are very few examples of this in history.

The biggest and most successful example is the international tribunal initiated by the UN Security Council, which succeeded in bringing Iraq to justice after the Persian Gulf War of the 1990s. Then the ecological damage was calculated by others because it brought a large-scale nature, irreversible damage to ecosystems and a threat to particularly dangerous sites. In this case, it was about setting fire to oil rigs. Iraq then had to pay \$52.4 billion, of which \$14.7 billion was specifically for environmental damage. The rest is compensation for other crimes - those of a military nature. In January 2023, Iraq paid the last compensation payment - this is perhaps the first example of a

country taking financial responsibility as a result of a conflict, war, for environmental crimes on the territory of another country.

But this case is probably not applicable to Russia, because Russia is one of the countries in the composition of the Security Council and has the right of veto. So, it will be initiated by the security council and there is an option for the tribunal initiative to come directly from the UN General Assembly, which is also quite difficult...

However, there is another question - with what money will Russia pay these compensations, if it does not agree to them voluntarily and if the regime in the country does not change. There are also such cases in history - when the amount of compensation was announced, but the money never reached the states. One such example is Israel - when the separation wall was being built in the occupied Palestinian territory in 2003, a UN commission was set up to collect evidence on the damage and destruction of water sources as a result of the construction of the wall. However, Israel did not find the money to compensate for the environmental damage. Israel refuses, saying it has no money and does not accept the evidence. Nor does it provide compensation for environmental damage. Perhaps in the future it will be possible to achieve these payments. But for now, this is an example of a lack of political will.

Speaking of Russia, it is theoretically possible to use money and other assets of Russia that are currently frozen in the financial institutions of other countries. So there are legal options, as long as there is political will and international consensus for it.

Another option - if international consensus is not reached within the UN General Assembly - is to use Ukrainian national legislation. Russian citizens and officials can be sentenced in absentia in Ukraine, and if other countries want to cooperate, then all those convicted will be "locked" inside the borders of Russia and their non-numerous allies. There are such examples in Africa, where there are internationally convicted criminals, and they - even after 20-30 years, if they leave the country, these dictators can be caught and sent to prison. If they come out, they will be detained. And again - frozen assets in other countries can cover the damage if necessary, and there is political will.

On a positive note, legal experts agree that this justice will happen... but it won't be quick - it could take many years before all those responsible are held accountable and Russia pays all reparations. Not only ecological, but also humanitarian.

13:00 - 17:00 | Climate rights in Bulgaria and the EU – how do we understand and defend them? Discussion and practical session

13:30 - 14:00 What is "climate rights"? An overview of the European and Bulgarian legal framework that allows for the defense of climate rights. Plamen Peev, PhD, international expert on climate law and policy, BlueLink.

The concept of "climate rights" was introduced for the analytical and communication needs of the DACE project to describe the variety of rights and legal mechanisms, i.e. existing and emerging types/classes of rights at international, European and national level relevant to climate change, defined as follows: "all substantive and procedural rights related to climate change".

Which of our rights are relevant to climate and how does climate affect our rights?

The concept in the Paris Agreement

The wide range of rights and rights holders is already considered in the preamble of the Paris Climate Agreement, where it is stated that "climate change is a common concern of humanity. In taking action in response to climate change, countries should respect, promote and take into account their respective obligations in the areas of human rights, the right to health, the rights of indigenous peoples, local communities, migrants, children, persons with disabilities and people vulnerable and the right to development, as well as gender equality, women's empowerment and intergenerational equity."

Legal norm and subjective law

The legal norm is a general rule of conduct created by the state, the purpose of which is to regulate the most important relations between the subjects of the law, and which is applied to an indefinite number of persons and to an indefinite number of cases.

Subjective right is an opportunity recognized by the legal order for a person to have a certain behavior, as well as a legal authority recognized by the legal order to determine the behavior of another person or to unilaterally introduce changes in his or someone else's legal sphere, to satisfy a legally recognized interest .

Three Perspectives for Analyzing Climate Rights

1. What does a given legal norm actually aim to protect? How does this range of protection interact with climate change? How are protected interests affected by climate change, how do they influence policies, actions and behavior related to climate change?

2. Whether they are substantive or procedural rights: the function of rights to protect values or conditions important to individuals (life, health, property, access to food and water) or whether they guarantee the proper (administrative) procedures that could allow the exercise of material rights.
3. Their exercise before international and national courts in climate-related litigation.

Types of climate rights

1. basic human/constitutional rights
2. climate-related social rights, e.g. ensuring a just transition
3. obligation to domestically implement international/EU climate goals
4. corporate responsibility
5. right to appropriate adaptation to the climate
6. procedural rights in relation to climate change, incl. procedural rights in the context of EIA and environmental assessment procedures

Basic human rights

The right to a healthy and favorable environment is recognized as a fundamental right of citizens according to Art. 55 of the Constitution: "Citizens have the right to a healthy and favorable environment in accordance with established standards and regulations." They are obliged to protect the environment." (Chapter Two "Basic Rights and Duties of Citizens")

Legal guarantees for the realization of this right are related to the possibility for citizens to demand from the state to ensure compliance with the established norms and standards, including by imposing their implementation by third parties, by means of measures to bear administrative or other types of responsibility in case of non-compliance.

Before the ECHR, usually the violation of Art. 2 (right to life), Art. 8 (right to respect for private and family life) ECHR and Art. 1 of the 1st Additional Protocol to the ECHR (protection of property) are grounds for environmental and, more recently, climate-related litigation.

Duarte Agostinho and others v. Portugal and others

On September 2, 2020, six Portuguese youth filed a complaint with the European Court of Human Rights against 33 countries for violating their human rights due to insufficient action against climate change under the Paris Agreement. They want the court to require those countries to take more ambitious action to tackle climate change. The complaint cites Articles 2, 8 and 14 of the ECHR, which guarantee the right to life, the right to privacy and the right not to be discriminated against.

Verein KlimaSeniorinnen and others v Switzerland

On November 26, 2020, «Older Women for Climate Protection» Switzerland, an association of older women, filed a complaint with the European Court of Human Rights against the Swiss government. They

claim their health is at risk due to heat waves exacerbated by the climate crisis. The complaint makes three main points: Switzerland's climate policies are inadequate and violate women's right to life and health under Articles 2 and 8 of the ECHR, as older women are particularly affected by heat waves, violation of the right to fair judicial process under Article 6; and that the Swiss authorities and courts did not consider their complaints on the merits, in violation of the Article 13 right to an effective remedy.

Procedural rights

With the amendment of the Environmental Protection Act of 2022, for the purposes of determining the significance of the impact of the plan/program in view of the judgment of the competent authority for carrying out the EC, among the evaluation criteria in Art. 85, item 4 was added, with which both the impact and the vulnerability of the plan or program to climate change are explicitly stated as criteria:

"The Minister of the Environment and Waters or the director of the relevant RISW assesses with a decision the necessity of the ecological assessment for a proposed plan and program or for their amendment according to the procedure determined by the regulation under Art. 90, according to the following criteria for determining the significance of their impact:

4. the impact of the plan or program on the climate and the vulnerability of the plan or program to climate change.'

14:00 - 14:30 Time for action. Attitudes, understandings, needs and readiness for legal action of citizen advocates for climate rights. Pavel Antonov, PhD, BlueLink Foundation.

The need for reliable and timely information is cited as one of the most important factors for environmental activism and action to protect climate rights.

The following target groups were included in the BlueLink survey: representatives of non-profit organizations or groups interested in climate-related issues and/or policies (48.5% of respondents); citizens or professionals interested in climate-related issues and/or policies (42.7%); advocates for a clean environment and environmentally-friendly life (40.8%); climate protection advocates (23.3%); members of local communities affected by climate change or policies (11.7%); journalists and public communicators (9.7%); human rights activists interested in climate-related issues and/or policies (6.8%); lawyers and lawyers (5.8%); and other representatives of the target groups, self-defined their field of activity as different from the above (6.9%). Percentages exceed 100 because respondents were allowed to indicate more than one answer or category.

Among the 103 respondents, women predominate (65%) compared to men (32%), and in terms of age group, citizens aged between 31-64 years prevail (with as many as 84.5%) (young people between the ages of 18-29 and adults, over 65 years old representatives of the target group, are represented by 6.8% and 8.7% respectively in the conducted research). According to the self-assessment of the participants, 37.9% of them are relatively well acquainted with the concept of "climate rights". The questionnaire allows them to use a five-point scale to rate their knowledge, with 1 meaning "poorly familiar" and 5 meaning "excellent knowledge". The data are as follows: 1 (18.4%), 2 (12.6%), 3 (37.9%), 4 (28.2%), 5 (2.9%).

The main motive is the need for reliable information and raising awareness. To the three questions of - what actions have you taken, or would you take, and what support would you need to protect your own or others' climate rights - the leading answer (about 70%) is the need for information about climate change and its consequences.

To the question "Which of the following rights are related to climate?" as many as 92.2% of respondents indicate the right to a healthy living environment, which includes clean air, clean water and food. At second and third place, the respondents indicate the right to participate in decision-making for climate change mitigation and adaptation (which directly affects especially those municipalities suffering from severe air pollution coming from thermal power plants) - with 86.4% - and the right of social justice in dealing with climate change (indicated by 83.5% of respondents). This brings to the front the growing intersections between environmental and climate policies and concerns about the impact on poorer communities. A large percentage of respondents indicate as a climate right the right to take measures and actions by the state and other persons in order to guarantee adaptation to climate change (78.6%). Another 67% cite the right to compensation for damages caused by actions or lack of actions that have led to climate disasters. Answers related to the right to protect home, property and life from natural disasters (55.3%) and the right to life itself (48.5%) are ranked 6th and 7th. Only 2% of respondents indicated other types of rights other than those mentioned.

To the open question "In your opinion, what other climate rights are there?" grouping the answers is a difficult task, due to the subjective and descriptive nature of the inquiry. But again, the trend

for the need for information can be drawn: several respondents responded with similar understandings of what other climate rights there are, highlighting the right to information, the right to be protected from misinformation, the right to make an informed choice, the right to timely information and awareness campaigns. A trend is also outlined in the requirements and understandings for social justice policies and the protection of disadvantaged communities, if responses such as "rights of climate refugees", "right to asylum", "rights of Third World peoples" are taken as a common denominator, as well as "the right to a fair distribution of responsibilities and burdens arising from climate change adaptation and mitigation actions". Along with other rights mentioned by the respondents (such as children's rights, right to clean water, right to associate around green policies), two more answers make an impression - aesthetic rights, which bring to the front the option to think in an immaterial direction when it comes to the quality of life and the quality of the environment. The mention of the right to preserve the traditional way of life is also impressive - a possible indicator that green policies and the fight against climate change are going beyond their social range and are already becoming acceptable, if not necessary, even for more conservative groups of society .

To the question "Have you taken any of the following actions to protect your own or other people's climate rights", the answer "Searching for reliable information about climate change and its consequences" comes first with 70.9%. In second place is participation in the creation of climate laws and policies with 27.2%, followed by participation in administrative procedures related to the protection of climate rights, for example reporting to the administration (25.2%), taking no action (14.6%) and litigation for the protection of climate rights (2.9%). A considerable percentage of the research participants took other actions - as many as 24.5% - described in free text, independently by the participants (for example, participation in signatures, protests, educational initiatives, round tables, including those at a high level, setting a good example civic activism, etc.). To the additional question "If you have not taken action to protect climate rights, what is the reason for this?" among the open responses, obstacles such as lack of a clear definition or framework of what climate rights are, lack of legal knowledge or assistance, lack of time or information are observed.

To the double question "Would you like to stand up for your own or other people's climate rights in the future?" and - if yes - "Which of the following forms of action would you take to assert your

own or other people's climate rights?", 75.5% of the respondents indicated that they would take action to assert climate rights. 23.5% are hesitant (18.6% answered with "I can't decide" and 4.9% with "I don't know"), and only 1% answered negatively.

To the follow-up question "Which of the listed forms of action would you take?" again the trend is maintained regarding the information factor: the most popular response (84.4%) is the disclosure of reliable information about climate change and its consequences, followed by participation in the creation of climate laws and policies (54.2%), participation in administrative procedures related to the protection of climate rights (43.4%), litigation in defense of climate rights (18.1%) and other, similar actions (15.7%), again described in free text by the respondents (such as personal restriction of consumption, participating in strikes and protests, conducting research).

The last question, "What would you need to take action to protect your own or others' climate rights?", reaffirms the need for information. The largest percentage indicated the need for more information about climate rights (68%), followed by those who pointed out needs such as connecting with like-minded people in order to organize joint actions (60.2%), training for the protection of climate rights (54.4%), engagement of an active state policy to protect climate rights (53.4%), communication support for better media coverage (52.4%), attracting a wider range of organizations working in this area of climate rights (45.6%), changes in climate change mitigation and adaptation laws (42.7%), funding (32%), advocacy (26.2%) or other (3.9%).

14:30-15:00 The case against the emissions of TPP Maritsa East 2, Adv. Regina Stoilova from Greenpeace Bulgaria and Environmental Association "For the Earth" and the Director of Greenpeace Bulgaria Meglena Antonova

Our case was against the permit of TPP "Maritsa Iztok 2", the party to which is the "Executive Agency for the Environment", which issues the complex permit. Why did we decide to bring this case? This is part of a larger topic that we're working on, related to reducing greenhouse gas emissions, and the reason we're focusing specifically on coal plants is because of the large contribution of energy to the emission of these emissions, and therefore coal as part of that sector. The latest emissions inventory report from 2021 shows that fuel energy, in this case coal, contributes to 41% of carbon emissions in Bulgaria and this is quite a large percentage that needs to be addressed in our opinion. There are many different beginnings, I would say, because policies are not finalized, on how to reduce emissions. Pavel mentioned a little earlier that there was a discussion at the beginning of the year about how to "save" coal plants, to cancel the commitment to reduce emissions that was made until 2026. Broadly speaking, this is why we work on the topic of "coal" - the large percentage of emissions that it contributes. There is a procedure for derogations. It became a very big topic in 2017, when new rules related to large combustion plants came into force, thermal power plants are such a type of plant, and again there was a broad discussion about how we are going to "save" coal plants from these rules - with derogations "save". What we are trying to address as a problem is exactly what happened in Bulgaria. The point of having new emissions rules is that technology improves - so there is better technology to clean up emissions, including from coal plants. That is why the rules in the European Union are improving.

There are currently 9 coal-fired power plants in Bulgaria, and this energy is sold either for household use or on the open market. We decided to focus on the topic of derogations because we believe that although these rules are aimed at improving the quality of treatment, in Bulgaria derogations are used as a tool to "save" the plants. This video is from 2017 when I started this process. Subsequently, almost all plants that had claimed such exemptions were granted derogations on, I would say, general grounds. "Maritsa Iztok 2" was the first of them and we decided to focus on it. Besides being the first, it was, and still is, the largest in the Balkans. Accordingly, the percentage impact on air pollution is the greatest compared to other installations. That is, if there is an improvement in emissions, this will have, again purely proportionally, the greatest effect. This is a graphic from a report that was published by a large coalition of organizations working on this topic in the European Union, including the European Environment Agency, Climate Action Network Europe and several other organizations. A ranking of the various pollutants in the European Union was made and "Bulgarian Energy Holding" was in 10th place with its only plant. That is, according to these data, which are from 2016, with its contribution to emissions, "Maritsa Iztok 2" ranks 10th. On the graph you can see the data from then, how the

deaths were calculated by modeling, as well as the economic costs of this pollution. And for this, not the plant that causes them, but all of us, in the form of health care costs, pays for it.

I also mentioned that she was the first to get a waiver, but that's something Regina will talk about. For us, it was also quite a challenge, because we had never faced such a procedure. There were a lot of elements from the kitchen – about learning and finding out what to plead as arguments in the complaint and so on. Here you can see a comparison between the two graphs - the left picture shows, if the best techniques are followed, the highest requirements for sulfur dioxide emissions. And on the right, if the derogation restrictions are respected - that is, we believe that it would have a significant effect on reducing sulfur dioxide emissions for the area. Additionally, this plant, as well as most of the plants in the Mariska Basin, are located in the Galabovo area. In relation to this area, the European Commission won a case against Bulgaria for the country being in breach of sulfur dioxide norms. This is the only place in the EU where such an excess of sulfur dioxide norms is observed. Unlike other pollutants, sulfur dioxide is clearly derived from coal, so the potential sources of this pollutant are not numerous. At the same time, it is very toxic. I'll hand it over to Regina.

Regina Stoilova: I must say that I am only one of the lawyers in this case, because due to the subject matter and the complexity of the work, we had a team of lawyers working on it, including international ones.

I will very briefly give you the main dates of the case history so that you can see how long such a case can actually take and how the individual steps happen. Already at the beginning of 2019, we challenged the derogation before the Administrative Court in Stara Zagora. We had a series of court hearings and unfortunately at first instance our appeal was unsuccessful. That's why we turned to the Supreme Administrative Court, and here we have already decided to change the strategy, realizing that due to the complexity of the matter, clarification of the law is necessary. Namely, the case concerned a collision of two directives – on the one hand, the Industrial Emissions Directive, which governs these derogations, and on the other, the Clean Air Rules.

There were violations of the sulfur dioxide standards and so the derogation violated the measures of the air quality program in the area of Galabovo, and this program is supposed to ensure that the air quality standards will be achieved. So we turned to the Court of Justice of the European Union. This happened in 2021. In March of this year, the decision came out, and in fact we are now at the final stage, waiting for the decision of the Supreme Administrative Court already on the national case.

I will touch on a few key aspects of our strategy that may be of interest to the general public. First of all, I want to draw attention to the preliminary step - namely, usually in such a case, depending on the legal procedure, the public has the opportunity to participate in the decision-making process, being informed of the upcoming decision.

This is a very important step to familiarize yourself with what is expected. In this case, we were very active. Unfortunately, however, we were only given access to the draft decision and we knew in practice that there would be derogations, but we did not know based on what documentation. This did not allow us to take an opinion on the merits. I say all this because, in general, in environmental cases, this is a very important tool for the affected public to become familiar with what is about to happen and from there begin to plan their protection.

Problems in the public consultation are one of our arguments for challenging the derogation granted and could even be grounds for cancellation, depending on the extent of the infringement. The next important point is always access to court. In this case, we had no problem with this, as the law allows environmental NGOs to challenge complex permits as well as EIA decisions, as is more often the case in environmental cases.

What is interesting about this case is that the court agreed to join a Greek individual who claimed to be affected by the plant's activities, as well as a Greek non-governmental organization. That is, if I can go by my experience in environmental cases, the court was quite innovative. So far, judges have tended to connect members of the affected community -- people who live near the plant, more generally -- to the source of the emissions.

In this case, perhaps the court took into account the capacity of this plant - we presented old data and official documents that show a significant impact on the territory of Greece as well. The judge agreed to join this Greek citizen and the NGO to represent the interest of the Greek community. Unfortunately, our substantive arguments, namely that additional steps should have been taken when the permit was issued to protect the interest of the Greek community, failed at first instance.

Another very important point in environmental cases is how we prove pollution facts and scientific facts. A lot can be said about this topic. I will tell you very briefly what we did. To grant such a waiver, the law requires that an assessment be made of the environmental benefits of meeting the new environmental standards, comparing those environmental benefits with the costs the plant must pay to meet those standards.

We objected to the environmental benefits assessment because we saw many gaps in it and concluded that in fact it very subjectively did not take certain benefits into account. In order to prove to the court that this estimate, which is presented by the TPP itself, is problematic, we made

our own such estimate. It was prepared by an international expert. This expert had estimated - on his own, with other models - what the environmental benefits would be for the plant to comply with the new norms. Also calculated was the reduced number of deaths, fewer hospitalizations, and so on. That is, what we did was to counter the estimate that the operator submitted with our estimate. Unfortunately, due to the limitations of our legal justice system, this has proven to be a very difficult task.

As a rule, to prove such scientific facts before the court, experts are appointed. In this case, it was an international expert who prepared his own research, and we called him to tell the court that he prepared this research, who he is, what data he entered, what results he obtained. Thus, we aimed to refute the data presented by the operator. I must admit that it turned out to be a difficult task. First, we could not persuade the trial court.

I sincerely hope that the Supreme Administrative Court will refer to the evidence thus collected, because the other difficulty we encountered was that the court, due to the complexity of the matter, said: "I have to appoint an expert." After all, we also had expertise, but national experts had never done such an assessment, as this is something new. We ended up with no mechanism by which to prove that what the operator was saying was not true. Because of this difficulty, we decided to interpret the law.

It will open a big bracket that in fact the Court of the European Union does not consider the national dispute. It does not consider the derogation of the TPP "Maritsa Iztok 2", it only interprets the law on questions asked by the national court. And although the national court is obliged to always ask the EU Court when there is ambiguity in European Union law, statistics show that this happens very rarely. So we were very lucky to convince the Supreme Administrative Court to turn to the European jurisdiction and ask how to apply the law in this case.

As I told you a little while ago, we have drawn attention to some norms that on the one hand allow you to not comply with the standard, on the other hand we are faced with a situation where there is a violation of air quality norms, and there is a violation of this program, which should guarantee compliance with these norms. I have quoted one of the provisions that the European Court considered: "The competent authority shall in all cases ensure that no significant pollution is caused and that a high degree of protection of the environment as a whole is achieved".

In fact, we have decided that instead of concentrating on technical evaluation in a matter that is difficult for the courts to perceive, we will step on the law. The European Court stepped on this provision to interpret what "significant pollution" is and what "a high degree of environmental protection in general" means. Although at first glance this seems to be a stretchy concept, the

European Court has put it in very specific frameworks and said that whenever there is a violation of the norms of air cleanliness, it cannot be given an exception for the polluters from the new environmental standards.

We have this decision of the Court of Justice of the European Union - in my opinion, if it is applied properly, the national supreme court should overturn the decision of the first instance and the derogation itself, because on many grounds it does not correspond to the interpretation given by the European Court. So we await the development. And very briefly, one very important topic in these cases is costs. In fact, I would like to draw attention to the fact that there were considerable expenses in this case, precisely because of the expertise. The appointment of expertise is paid for by the party requesting the expertise. The trend we are seeing is that, in general, the remuneration of forensic experts is increasing.

In the specific case, we also had costs for translations, since we had to use documents in foreign languages. Of course, in many cases, if the case is lost, there may be legal costs for opposing parties and of course costs for the lawyers defending your case. But in this case, we have no interesting developments on this topic, thank God. TPP "Maritsa Iztok 2", I don't know for what reason, defended itself with legal counsel, and the "Executive Agency" did not hire an external lawyer, which actually happens in other cases and can be a big problem if you started such a case and lost it

15:15 - 15:45 The battle for Sofia's air, Adv. Dimo Gospodinov will present the case won by the Clean Air Group against Sofia Municipality.

My name is Dimo Gospodinov and I am part of the so-called "Clean Air" group, which is an ad hoc grouping of citizens and non-governmental organizations, with which we managed, after a battle lasting more than four years, to condemn the Sofia Municipality for the dirty air in Sofia. How did this happen? That's what I'm going to talk about in the next 15 minutes.

A few words about me. I am a lawyer and I deal with areas of law that are different from environmental law - information technology and intellectual property. I have a keen interest in civil litigation, and along these lines I was one of the initiators of this trial against the Metropolitan Municipality, as it unfolds within the very interesting to me class action proceedings, about which I will say a few words in a moment.

In this capacity, I became involved together with colleagues whom we attracted as plaintiffs - this is my colleague Ivan Velov, who is here, my colleague associate professor Hristev, who is also a lawyer and joined as a plaintiff, and the non-governmental organizations "For the Earth", "Save Sofia",

"Center for Independent Living" and "Type Two Diabetes Association". Colleague Alexander Kodjabashev was also part of our team, but not as a representative of the team, but as a procedural representative. What necessitated the conduct of the claims? I'm just making a note that the decision to file these claims was at the beginning of 2017 - we filed them in May and they ended at the end of 2021 - more than 4 and a half years. What made it necessary to bring them? First, that in Sofia, and in other large cities in Bulgaria, as well as in Europe and the world, there are many health problems related to air pollution. At the time we made this decision, according to the World Health Organization, Sofia was the capital (or city) in the EU with the dirtiest air. Of course, the study is not comprehensive, but of all the cities studied, Sofia had the dirtiest air, with a systematic violation of the European norms for the quality of atmospheric air in terms of fine particulate matter (FPM) 2.5 and 10. There was a violation of average day-night and average annual concentrations of FFP 10 and exceeding the threshold pollution with FFP 2.5. In the particular winter of 2016-2017, there was extremely heavy pollution, which affected me very unpleasantly, and this was my personal motive for participating. There were protests, if you remember - really, the situation was quite dire.

In connection with this dire situation, we analyzed what could be the grounds for seeking responsibility of the Metropolitan Municipality. Of course, the first thing we found in the analysis was who was responsible. According to the Air Quality Act, these are the governing bodies of the so-called agglomerations - that is, the specific municipalities, among which is the Metropolitan Municipality of Sofia-city. We have analyzed what the violations are. Here I open a parenthesis that at that time we were aware of the case regarding the collective claims in Plovdiv against the Plovdiv municipality, which I think colleague Ekimdzhiev will talk about on the record later.

The Plovdiv case was filed a few years before ours and by that time had already been dismissed at second instance due to the fact that they had brought their claims relying solely on the fact that exceeding the permissible emissions of air pollutants was quite sufficient to commit the responsibility of the respective municipality, which the court rejected.

At both instances, the court wanted to prove what exactly the respective municipality had violated in order to reach the point where these emissions were exceeded. We found quite a few violations, but here are the most basic of them: As of 2017, an air quality program was not adopted - something extremely important for any air quality management activity.

For two and a half years, the Metropolitan Municipality had no such program despite all these problems; also a violation of Article 28. a) of the Clean Air Act, which allows each municipality to take more drastic measures when the norms are systematically exceeded, such as limiting domestic combustion, creating low emission zones, to restrict transport and so on.

There were also other violations, such as lack of an operational plan, inadequate information to the citizens - you know this was also a cause of "For the Earth" regarding the information boards - they did not give enough adequate information to the citizens so that they know what is the real situation and to take measures for self-protection against pollution. Why Class Actions? There are several reasons, first of all, the administrative order for protection in relation to the quality of the atmospheric air has some problems and is hindered, for example, by the fact that, according to the Bulgarian court, the programs for the quality of the atmospheric air are not subject to independent appeal.

Appeals are now routinely barred from ambient air quality programs, which can take a lot of criticism but have proven to be unappealable on their own. On the other hand, if individual lawsuits are to be brought, for each citizen to sue the Metropolitan Municipality for the fact that there is pollution and he has suffered damages, this means that each citizen must individually prove the fault of the Metropolitan Municipality each time, which is an excessive effort especially with view of the dubious prospect of receiving a large compensation. If someone proves that his loved one died precisely from air pollution, maybe - yes, but the prospect is for lower benefits in general.

That's why we turned to class actions, which provide quite good opportunities for this type of case. First of all, a single proof is performed on behalf of the entire team - that is, the claims are not conducted by me, by lawyer Velov and associate professor Hristev, but are conducted on behalf of the entire team. This is a group of people that is not individually defined, but we have indicated some signs by which we can determine that a person is part of this collective - for example, living, studying and working in the city of Sofia. These were the abstract signs of the collective.

The main reason to pursue class actions is that, as a result of the class action decision, all members of the class can enjoy a res judicata judgment against the defendant. That is, if there is a declaratory action as to whether there has been any infringement that we have done, all members of the class can simply file a claim for damages and not have to prove anything regarding the infringement, but only benefit of the effective decision, which cannot be challenged by the defendant.

There are other interesting possibilities that I will skip for now. I'll just say that we filed not one, but three class actions - one to establish the violation for a certain period of time and two to order the defendant to take specific actions, that is, to cease inaction. We have not pursued claims for monetary damages due to class action limitations. Under the collective action system, no claim for compensation for individual damages can be brought. This is one of the reasons that many class actions are not allowed by the courts - because there is a widespread misunderstanding of what is the permissible subject of these class actions. They cannot compensate the damages of many people.

What can be sought is either a finding of wrongdoing by which many people have suffered, or a conviction for doing some act, and possibly a conviction for monetary damages, but that monetary compensation must go to the compensation of a collective interest affected. A classic example is poison released into a river, a class action can be brought against the poisoner - the relevant processing plant, for example, and it can be sued for compensation, which, however, will go to cleaning the river, not to the harm of the one who drank from the river.

Class actions concern an affected collective interest – that is, not an individual injury, but causes that are beyond the individual person. Another characteristic of class actions is that there must be class action representation - that is, a group of people or organizations engaged in that representation. As I said, they are not the plaintiffs, but they are suing on behalf of the entire collective. Another characteristic, and also problematic, is that there is a lack of sufficient judicial practice.

Most of the case law is related to the inadmissibility of class actions. So we knew a lot about how not to do it, but little about how to do it. However, this was enough for us to navigate the matter. Most class action lawsuits that settle, that is, are allowed, are those brought by the "Consumer Protection Commission" because the law does not question the commission's claims. She is given special powers after all. Very few of the class actions brought by citizens have resulted in a decision.

What does it take to file a class action lawsuit? I'll give you some practical information. First, like-minded people must be found, these are the so-called interested parties, in English stakeholders. This is very important, because in order to allow this claim to be considered at all, the representatives of the collective must prove that they can seriously enough take on the burdens of the case, including the costs. What is meant here is rather that they can be reliable representatives of the collective interest. This rule is designed to avoid situations in which sham class actions are conducted. For example, in the case of river pollution, bogus civil organizations could file such a sham case that they would lose, thus ruining the opportunity for citizens to get a resolution that way - since there would already be a decision dismissing the claims. Therefore, like-minded stakeholders must be found. It would be helpful if there were some lawyers in this group.

Also, there must be an established non-governmental organization for public benefit, which is at least one of the representatives of the collective. This organization must have in its statutes a subject that is either the conduct of collective claims or the protection of victims of the relevant violation. If we return to the example of the river - there may be organizations for the protection of victims of ecocide, for example in the Rhodopes. I think that "For the Land" has similar clauses in its constitution that qualify it to bring such a claim.

The other option, which we used, is a contract for the formation of such a collective, in which various citizens and civil organizations agree to create an ad hoc special organization for the protection of the injured persons in the case of the relevant violation. It is quite possible, permissible, and we have proved it. It was the first time such a scheme had passed - a scheme in the good sense of the word.

Another important thing is to raise funding, as the costs hang with a terrible force, there is liability if the case is lost. Also, the expertise is not cheap at all. We collected about BGN 8,000 with a donation campaign for the examinations, counting on the fact that we will not be responsible for the expenses. That's exactly what happened, as we won the case.

Another very important thing is to have organized publicity. We had a Facebook page and a website, and we also had a pretty successful, albeit makeshift, PR team. Thus, we had a fairly well-organized communication with the public, which is extremely important, because the opposite party, if it is sufficiently well motivated, can make the worst of you. They tried to do it, but thankfully they failed.

Moving on to the difficulties we encountered. The first difficulty is that there was resistance from judges who, seeing what the case was about, did not want to deal with it. The case is quite serious and a lot of negativity can probably follow from it. We started with three recusals of judges who played us for a while and then recused themselves for the reason, which is formally true, that they are also part of the collective, living or working in Sofia, and thus also an interested party. That slowed us down quite a bit. Also, they tried to stop us with the question of the seriousness of the representatives - they claimed that the claimants should be certified ecologists, physicists, chemists, air specialists and so on. The issue of property was also raised.

The court had decided that we could not afford the costs. One of the organizations, "Center for Independent Living", had a property value of about BGN 150,000, including quite serious cash deposits. However, the court said that they were unable to meet the costs, because if you subtract the liability from the asset, you get zero. Anyone with a rudimentary understanding of accounting knows that this is utter nonsense, but there were such things.

So that was a problem, but fortunately there is enough case law that clarifies how precisely this criterion should be applied. Another problem you may encounter is the issue of public participation, as any citizen of the collective can join the case.

And here I will give you a purely practical advice - join the case only people who can really contribute with evidentiary material or are prepared in some way to join the team of representatives. Anyone else who joins only because they think that otherwise the decision will not

affect them only complicates the process and can delay it. In our case there was such a delay in connection with joining citizens who had to be called. People should know that even if they don't join, they can still benefit from the solution.

The other difficulty is expertise. Such type of cases are decided to a high extent by experts. In practice, this is an illegitimate transfer of decision-making powers from the court to the experts. Unlike a court, experts are not guaranteed to be independent. We also had this problem - it turned out that all who can be called experts on the topics for which we needed expertise work for municipalities whose mayor is a representative of GERB. Accordingly, their independence was in question. We got to the point where we also had to become experts (not that we don't have such experts in our team) and thanks to that we were able to refute them sufficiently and by presenting additional evidence. They had also done a lot of stupid things.

Thus, we were able to convince the court that it should take with a pinch of salt what was presented as the expert's conclusion. The duration of production is something you should also prepare for. In our case it lasted four and a half years, in the case of the colleagues from Plovdiv it lasted nine years. So plan your processes from now on.

I will tell you a few words about the solution. You may have heard that the decision was positive. It entered into force - it was not appealed. The court decision found that everything we claimed as of 2017 was true. From 2017 to 2021, the Metropolitan Municipality had overcome some of its problems. I will insert something important - the case in Plovdiv lasted nine years because it went through the Supreme Court. The SC decision came out while we were waiting for our decision. The Supreme Court condemned the Municipality of Plovdiv, i.e. annulled the decisions of the first two instances, accepting that the exceeding of the norms was completely sufficient to engage the responsibility of the respective municipality. Which meant that all the effort we put into proving the violations was unnecessary.

Our court also accepted that this was sufficient, but at the same time found the violations. In its ruling, it condemned the Metropolitan Municipality within 12 months to reach a state in which the norms for the quality of the atmospheric air are not exceeded, and also to start implementing the measures that Article 28 a) of the Law on the Cleanliness of the Atmospheric Air provides. Such measures are the initiative for a low emission zone, which turned out to be quite controversial, restrictions on domestic combustion, which in the center could be considered environmentally friendly, although not particularly social, restrictions on transport, and so on.

These are the measures that can be taken. Regarding the implementation of the decision - it turns out that 2022 is the first year in which, at least according to official data, the norms for fine dust

particles were not exceeded, so here is some result. Although, as far as I understand, this data is quite controversial, since the influence of the Sahara is taken into account, and this may have led to some manipulation of the data before the election, no wonder. We have the Low Emission Zone Ordinance, which I think and my colleagues think is not enough, but there is still some movement in the right direction.

I think that with the case we created a practice by which everyone after us can orientate themselves on how things happen. Everything is public - our claim has been released publicly, the decision - as well. We've run into quite a few of the problems that typically come with allowing these class actions, so we've come a long way. Of course, the caveat must be made that serious class action reform is forthcoming. There is a collective redress directive and a bill is being worked on at the Ministry of Justice which is likely to transform the class action regime in a major way. However, I suppose there will also be something that is retained as meaning in practice.

An important consequence for the subjects of the collective, which was of great interest to the media, is that every single citizen of Sofia can sue the Metropolitan Municipality based on this decision for damages due to dirty air. Of course, there must be an excess of the permissible norms, which currently does not exist. If there is an excess again this year, anyone can file a claim in court for non-pecuniary damages, for example because of the inconvenience of having to wear a mask on the streets, and it is enough just to refer to the court's decision.

The political implications are, in my view, the most significant. We don't want to take credit for having influenced the trend of paying more attention to environmental issues with this decision, but still, in 2017, when we filed our lawsuits, the topic of dirty air was absolutely marginal. In 2019, this was the main topic in the pre-election debate. In 2023, it will probably not be the main topic in the pre-election debate, but it is still one of the important topics, or at least one of the topics for whipping the current government.

I also have a few words for the next ones who will be filing class action lawsuits. You must very carefully qualify whether you are covered by class actions. Until a law is passed, this remains a bottleneck. You must have a plan for what you are going to achieve with the class actions - that is, you must pursue them with some higher purpose. Gather a group of interested parties, raise funding, if possible in advance, and bet on publicity. These are my tips.

15:45 - 16:00 Citizens against dirty air in Bulgaria, Adv. Mikhail Ekimdzhiev from the Association for European Integration and Human Rights (AEIHR) about the collective civil case won against the Plovdiv Municipality for the lack of measures to improve air quality.

The case that you filed in 2010 against the Plovdiv municipality is a precedent in Bulgaria - for the first time, citizens managed to condemn the municipality because of dirty air.

What has changed for the better since you won the case?

There is a noticeable change. The city is definitely cleaner. But it is not enough. The number of allowable overtimes significantly exceeds the maximum allowable number of 35 days per year. (We're probably still 2 times the legal limit. When we started the case, the excesses were 100 times the legal limit.)

One of the "most effective" measures that the municipality and RISW undertook in implementation of the EC's decision was to move the measuring stations, which reported the most worrying values, from the central part of the city to the periphery of the city, where pollution with fine dust particles is more - a little.

But anyway, including legal colleagues from the municipality, they tell us that as a result of this nearly 10-year-old case, entire departments responsible for air cleanliness, for traffic, which up to that point only received salaries, are now working at full speed and increase their staff. So I hope that these achievements will have some sustainability and that this will be a good occasion for the formation of an institutional culture that will continue even after the decision, which has not yet been implemented.

Is there a mechanism by which the municipality is obliged to implement the decision?

We couldn't oblige her. But the whole logic of the regulations of the EC, regulating this matter, is that these measuring stations must be precisely at the nerve points. Where violations are most likely to occur, because the stations should immediately alert the authorities, and they should promptly warn the citizens. By this logic, they should be where the risk of overruns is greatest. That is why we have appealed to the EC, which could carry out inspections and sanction the state, incl. through a penal procedure, as there is for persistent non-compliance with the permissible levels of the FFP.

Number of air fines?

What DIDN'T change and stayed the same or got worse?

The commonwealth became shrewder, more cautious, more willing to make efforts to imitate results. There is a combination of insufficient improvements on the one hand, and on the other hand a significant increase in the capacity of the municipality to imitate changes. Right now, no

one could say how much cleaner the air is than 12 years ago when we started this business. There is no real data, but we sense things. We became experts in either air cleanliness or climatology, litigating this case and challenging dozens of expert opinions. Relying on individual measuring stations, which we managed to motivate quite a number of citizens to install in their homes to be a corrective to the official measuring stations, we still have some idea. The number of days with FPH has decreased significantly, but we are still probably 2 times over the permissible norms. When we started the case, the excesses were 100 times the norm.

What type of resources (human, financial and other) are needed for the preparation and conduct of such a case?

When we started as enthusiasts, we had no idea how much it would cost us in time, nerves, frustrations, etc. From a financial point of view: BGN 10-15,000 is the cost of fees, mostly for expertise, without attorney's fees, since we are the main plaintiffs. But if you want to litigate, at least that much you have to calculate for lawyer defense before 3 instances in a long and exhausting class action process.

After the case was lost at 2 instances and was about to be lost before the Supreme Court of Cassation, we, the main 4 people and organizations that filed the lawsuit, had promised these 100 or so people that we would not allow them to pay even a penny. So things were going to be dramatic for us financially.

What are the main difficulties you faced?

The main difficulties were related to the incompetence and reluctance of the first and second instance to understand the legal standards of the European Court of Human Rights and of European law, which are mandatory: that these norms for threshold levels of HRD - both as a number of days in a year and as a degree of concentration per cubic meter of air, are obligations to achieve a result, regardless of the climatic predisposition of the inhabited place and the efforts made by public institutions. The first and second instances considered it sufficient that the municipality tried to accept programs to pay significant sums for climate models, programs, strategies, and every 5 years to report that they were not fulfilled, without caring about a real result. But it was the findings of these 5-year reports that the results were not achieved (which was probably done with a corrupt idea to commission new models that cost a lot) that served to prove to us that the municipality was well informed and yet nothing has changed, the tactical steps to implement this strategy have not changed. And everything boils down to a document flow of programs, strategies, climate models and no effective actions to fulfill the set goals and to overcome the defined problems.

You have received congratulations from colleagues from all over Europe for the case. What is the significance of the case in international legal practice?

We received inquiries as to how we managed to convince the Bulgarian court, how long the case was pending, I cannot track the impact of this case in other European countries, because it is decided on the basis of applicable national law and some European standards, but unlike the decisions of international courts, the judgment in national courts is not directly enforceable in other countries.

But there is a feedback loop, mainly through decisions of the ECtHR in recent years and decisions against Germany, Switzerland, for non-compliance with the programs of the respective governments and cantons to deal with climate change. There, the focus is on climate change. The fact that there are such cases before the ECtHR means that these NGOs have previously exhausted the entire domestic legal order before the national courts, as we did, in order to get to Strasbourg.

What is your message/advice to people who are affected by environmental issues but do not seek their rights?

I'd say it's worth it, despite the risks and the extremely long period, despite the risk of them being lost. This is a worthy civic position and it is the only way to change the situation in a civilized and sustainable way. The important thing is to once build, with a lot of blood, sweat and tears, this institutional culture for consideration, understanding of the problem and the need to solve it by RISW, municipalities, the Ministry of the Environment. The Ministry has noticeably changed its position in recent years.

While initially we would have been anathematized as apostates, aiming to compromise the beautiful city of Plovdiv, the European capital of culture, after winning the case it was seen that there is some understanding that as citizens we have the right to this self-defense: of ourselves and our children.

**Програма на събитието и
презентации**

11:30 - 13:00 | Кръгла маса: „За кого са климатичните политики?“

Изпълнителният редактор на BlueLink Павел Антонов откри събитието, като очерта идеята зад проекта. След това той даде думата на българската тенис легенда и климатичен активист Магдалена Малеева и на ръководителя на офиса на Европейската комисия (ЕК) в България Цветан Кюланов. Министърът на околната среда Юлиан Попов също беше потвърден гост, но непредвидени политически ангажименти го попречиха да присъства на форума.

Магдалена Малеева, бивш тенисист и климатичен активист

"Много малко публични личности вземат позиция по темата за климатичните промени. Аз съм климатична активистка от 20-ина години и ми е малко самотно.

Когато стартирахме "Горичка" вярвах, че колкото повече хора разберат какво се случва и се образуват, промяната ще стане лесно и бързо.

Днес голямото ми дете става на 16 години и никога не съм си мислила, когато я родих, че нейното бъдеще ще е под въпрос. Тоест, че обитаемата планета ще е под въпрос. А тя е под въпрос.

Проявите на екстремно време са се увеличили с 30% през последните 50 години. Тоест, свидетели сме на повече суши, наводнения, пожари, опустиняване. В Испания и Франция вече предупреждават хората, че лятото може да има режим на водата, че трябва да си изпразнят басейните. Има места с посадена реколта в Испания, където се знае, че няма да се роди нищо. Има зони в Европа, за които се знае, че ще станат необитаеми.

Нашите деца ще живеят в един много предизвикателен свят от гледна точка на климата. Докладите на IPCC са все по-притеснителни. Дори да постигнем ограничаването на затоплянето до 1.5 градуса, което се сочи от учените за температура, на която все пак ще можем да се адаптираме, тази температура следващите години ще бъде достигната и това означава много повече екстремно време и климатична миграция. Затова сме се събрали днес тук.

Аз съм все още много миролюбива, но мога да разбера защо все повече деца по света стават по-радикални. Има организации, които предприемат радикални стъпки. Надявам се на форума днес Пламен Пеев и Павел Антонов да ми обяснят как да си потърся правата, защото за мен най-големият лукс винаги е бил да имаме достъп до чиста вода, чиста храна, чист въздух, а ние вече нямаме достъп до тези неща.

През 2019 г. беше заведено и спечелено дело от граждани в Холандия, а сега и в Румъния, за това, че държавата не намалява въглеродните емисии достатъчно бързо. Интересните дела имаше тази година във Франция и Швейцария. Възрастни хора в Швейцария заведоха дело пред Европейския съд по правата на човека за това, че държавата не действа достатъчно бързо по отношение на климата. Това са безпрецедентни дела, свързани с правата на хората.

Надявам се тези дела наистина да ни подбутнат към действие в правилната посока. За да се справим с този проблем, трябва да спрем да се виним един друг и да действваме заедно. И да не спираме да се дразним на корпорациите и политиците, които не действат достатъчно бързо. Те са отговорни за това, което се случва.

В Швейцария човек е започнал гладна стачка, защото е искал швейцарското правителство да се обучи на тема климат. Във Франция момиче на име Камий Етиен и е започнала борба с голяма корпорация, която

копае дълбоко в морето. Успява да спре инвестициите в този проект. Води борба и в Уганда срещу дълъг тръбопровод, който минава през защитени територии.

Има много примери в света. В момента отделни граждани поемат инициативи и се справят и се надявам и тук така да стане. Така че призовавам да действаме и да не се предаваме. Понякога нещата зависят и от нас. Не винаги, но понякога зависят и от нас."

Цветан Кюланов, ръководител на представителството на Европейската комисия (ЕК) в България

Речта прочете Бойко Благовев, директор на отдел "Комуникации" в представителството на ЕК.

Председателят на Представителството на ЕК в България Цветан Кюланов изпраща послание, което ще изчета. Но преди това искам да се спра на един скорошен случай.

След 39-дневната климатична гладна стачка на бащата на 3 деца в Швейцария, швейцарският парламент се съгласи да изслуша цял ден лекции на тема опасности от глобалното затопляне. Този баща, който 39 дни е стоял гладен, е постигнал целите си. Наистина страхотен пример.

Всички граждани имат правото на здравословна и чиста околна среда, чиста вода, чист въздух, чиста храна. И е съвсем нормално да очакват от правителствата да предприемат действия срещу двигателите на заплахите за изменението на климата и влошаването на околната среда.

Все по-видно е, че се намираме в извънредна климатична ситуация - наводнения, засегнали много населени места в цяла Европа, включително и България, огромен брой пострадали хора, невиджани нива на разрушение. Имаме напълно непостоянни метеорологични модели: сняг, суши, наводнения и пожари в периоди, когато не ги очакваме. Изменението на климата ще остане определящо предизвикателство през целия ни живот.

В допълнение – войната на Русия срещу Украйна предизвика загриженост за нашата енергийна сигурност и отприщи сътресения на енергийните пазари. Сметките на домакинствата скочиха, изостриха се проблемите с инфлацията и разходите за живот.

Това са проблеми, които засягат всички ни. Те са мултипликатори на заплахи и източник на нестабилност сами по себе си: представляват риск за инфраструктурата, инвестициите и бизнеса. И на всичкото отгоре, те засягат непропорционално тези, които са най-уязвими.

Промяната, която трябва да направим, е от мащаб, който не сме виждали досега. Промяната трябва да бъде направена с общи усилия и с темпове, които не са постигнати никога досега. В рамките на Европейската зелена сделка показваме, че тази промяна е възможна.

ЕС превърна намаляването на емисиите в необратимо правно задължение. Нашето законодателство вече е приведено в съответствие с климатичните ни цели. Трябва да го приложим бързо във всички държави членки, така че да увеличим възобновяемите енергийни източници, да намалим зависимостта от вносни изкопаеми горива, да подобрим енергийната ефективност, да разработим алтернативи за индустрията, и да ускорим прехода към чиста и устойчива мобилност. Имаме нужните политики и инструменти за това.

Това обаче не означава, че процесът ще бъде лесен. Предстоят много предизвикателства и основното е да направим всичко по силите си, за да гарантираме, че напредъкът, който постигаме, не идва за сметка на най-бедните и най-уязвимите в Европа. Много често те търпят в най-голяма степен негативните последици от изменението на климата, а са най-малко отговорни за климатичната криза. Ако тежестта на прехода падне върху гърба на самотен родител, който се опитва да осигури прехраната за семейството си, не само че ще нарушим обещанието си за социална справедливост, но и ще помогнем на скептиците и популистите, които искат да се върнем назад, когато става въпрос за зелените политики.

Трябва да се търсят решения, печеливши за всички, с които можем да увеличим социалната справедливост. Субсидиите за по-добра изолация на социални жилища е само един от многото примери как може да се направи това. Същото важи за повишаване на качеството и достъпността на обществения транспорт. Той намалява емисиите и се използва непропорционално повече от домакинствата по-ниски доходи.

Когато политиките за преход оказват въздействие върху определени групи хора, трябва да са придружени от компенсаторни механизми за справедливо разпределение на тежестта. Фондът за справедлив преход е добър пример в това отношение.

Макар да не харесваме думата “спонсор”, много се надяваме, че ЕС може да подкрепя и финансово подобни инициативи чрез различните проекти и програми. Пожелаваме ползотворна дискусия на всички участници.

Необходими подобрения в Закона за ограничаване на изменението на климата, Пламен Пеев, PhD, старши експерт по политики за климата, Фондация “БлуЛинк”

Българският Закон за ограничаване на изменението на климата (ЗОИК) е един от първите в Европа, приет през 2014 г. Оттогава обаче той не е адаптиран към новите реалности. Законът не съдържа конкретни цели за намаляване на емисиите на парникови газове до 2030 г. и 2050 г. (каквито има и/или се разработват в Националните планове в областта на енергетиката и климата и дългосрочните стратегии за декарбонизация в държавите членки на ЕС), както и процедури за изготвяне на бюджети и стратегически документи за изпълнение на целите. Той не съдържа и цели, свързани с подобряване на познанията на хората за рисковете, свързани с климата, цели за адаптация, прозрачност и мониторинг. Другият основен проблем е, че в Националния експертен съвет по изменение на климата (НЕСИК) участват предимно представители на публичната администрация, за сметка на организациите на гражданското общество, учените и други заинтересовани страни. Това го прави небалансиран по отношение на участието на обществеността. Освен това НЕСИК не гарантира независим експертен и научен принос към подготовката, изпълнението, отчитането и оценката на политиките в областта на изменението на климата. В допълнение, в действащия ЗОИК не са посочени конкретно правомощията или функциите на областните управители, кметовете на общини или общинските съвети по отношение на ограничаването на изменението на климата и/или адаптацията към климатичните промени.

Нашите предложения за изменение на ЗОИК:

- Въвеждане на дългосрочна национална цел за неутралност по отношение на климата и нулеви нетни емисии на парникови газове най-късно до 2050 г. в съответствие с разпоредбите на Парижкото споразумение и приложимото законодателство на Европейския съюз.

- Постигането на дългосрочната национална цел следва да се вземе предвид при разработването на стратегически документи, мерки и дейности за смекчаване на изменението на климата и осигуряване на справедлив преход на национално, регионално и местно равнище за всички сектори на националната икономика.
- Въвеждане на междинна национална цел в областта на климата.
- Промяна в състава и функциите на Националния експертен съвет по въпросите на климата с равнопоставено участие на всички заинтересовани страни и ясен мандат, гаранции за независимост, прозрачност и отчетност на дейността му.
- Подобряване на мониторинга и контрола на мерките за борба с изменението на климата.
- Въвеждане на ефективен механизъм за финансово обезпечаване на мерките за борба с изменението на климата.
- Прилагане на изискването средствата от ЕС да се изразходват за мерки, свързани с изменението на климата.
- Укрепване на капацитета на компетентните публични органи и техните администрации.
- Подобряване на качеството и количеството на информацията за изменението на климата в България - предоставяне на систематизирана, лесно достъпна и разбираема информация за политиките в областта на изменението на климата от компетентните държавни органи.
- Участието на обществеността - принцип на политиката в областта на околната среда, който трябва да бъде пренесен в политиката по ОВОС и политиката в областта на климата. Участието на заинтересованите страни повишава легитимността, прозрачността и отчетността на процесите и резултатите от политиките и допринася за споделянето на знания и опит относно климатичните рискове и възможностите за адаптация, които са от значение за националния и местния контекст.

Чист въздух и климат за добро здраве, д-р Александър Симидчиев, народен представител, съучредител на Сдружение „Въздух и здраве“

В момента съм лектор в НБУ и се занимавам с преподаване на обществено здраве за не-медици, тоест за хора, които не се занимават с медицина. Защото смятам, че общественото здраве в много по-голяма степен е нещо важно за хората, които не се занимават с медицина. Отделно от това, съм в НС, преди около 7 години основах едно дружество – „Въздух за здраве“, което има конкретна цел – да се фокусира върху здравните аспекти на въздушното

замърсяване. Но извън това съм и дядо, и родител, и човек – и затова тези въпроси ме вълнуват дълбоко.

Когато говорим за здравеопазване, трябва да знаем от чия гледна точка говорим. Защото в здравеопазването има поне 3 гледни точки – това е гледната точка на хората, които работят в системата, гледната точка на хората, които биват повлиявани от системата – най-често става въпрос за пациенти, и разбира се – има една трета гледна точка, която е гледната точка на обществото или институциите, които трябва да финансират тази дейност. Интересното е, че в зависимост от тази гледна точка, може да имаме доста разнопосочни мнения и причината за това е, че обектът, който разглеждаме, е сложен. Здравната система е една сложна система, която – в зависимост от това откъде я гледаме – може да има абсолютно различна форма и функция. И когато говорим за климата, също е въпрос на гледна точка – в зависимост от това дали работим нещо, използвайки фосилни горива, които предизвикват емисии, или сме от страната на хората, които се грижим за децата и мислим за тяхното бъдеще, или сме от страната на държавите, които трябва да балансират между икономика и други аспекти. И затова, според мен, трябва да приемем една гледна точка, която много ми хареса преди време, на един бивш астронавт, Роналд Гаран, който обикаляйки Земята е описал това, което вижда, в една книга... и го е нарекъл „орбиталната перспектива“. Тоест, голямата картина, която се вижда, когато ние излезем извън земното кълбо и го погледнем отгоре. И това, което е същностният цитат на тази гледна точка, е последното изречение – „колко невероятно крехка е Земята, когато я гледаме отдалече“.

Моята презентация беше наречена „Чист въздух за климат и добро здраве“ и тук има няколко думи, които са важни – въздух, климат и здраве. Когато говорим за всяка една от тях, аз искам да бъдем на една и съща страница и затова ще почна с няколко определения.

Ще поговоря за чист въздух след малко... но когато говорим за добро здраве, трябва да знаем и какво представлява здравето, за да можем да говорим за добро здраве. Според СЗО, дефиницията на здравето е състояние на пълно физическо, умствено и социално благополучие. Тоест, ако нямаме и трите компонента, не можем да говорим за здраве. При това положение, съм изкушен да попитам – у нас, при толкова разделено общество и купища проблеми, и криза, и война, и т.н – всъщност, имаме ли здрави хора в държавата; дори и да сме физически здрави. Важно е да имаме и трите компонента, защото тогава, когато имаме и трите компонента, разбираме колко важни са въпросите, които днес дискутираме по отношение на климата и на въздуха, и на здравето.

Още преди Христа, мъдреците тогава са знаели, че здравето е най-голямото богатство. Ние всички си го повтаряме, но всъщност вярваме ли? Преди няколко години попаднах на една публикация – и следващото е цитат от тази публикация – „през последния половин век подобренията в здравето са допринесли толкова,

колкото всички останали източници на икономически ръст, взети заедно“. Тоест, ако ние нямаме здраво общество, всичко останало се обезсмисля. Цялата икономика е функция на здравето на населението. И когато имаме това предвид и когато знаем, че здравето е свързано с физическо, психическо и социално благополучие, виждаме колко ключови са тези компоненти, когато мислим за обществото и за състоянието на неговото здраве. Това е един от слайдовете на моите лекции пред младите студенти, които се наричат детерминанти на здравето – тоест, от какво зависи здравето. И тук повечето от вас ще се изненадат да видят, че всъщност здравето зависи от здравната система само на 20 процента. 80 процента от нашето здраве зависи от фактори извън здравната ни система. И макар че тук пише, че физическата околна среда е само 10 процента, ако се замислим, ще видим, че от това, къде живеем, зависи и това, колко ще бъдем образовани, каква работа ще си намерим, какъв доход ще имаме и каква ще бъде сигурността на нашето общество. Тоест, околната среда не е само околна среда като самостоятелно нещо, а тя пряко влияе и върху тези 40 процента, т.н. социо-икономически фактори, които определят здравословното ни състояние. Освен това, къде живеем също има отношение и към това колко спортуваме, с какво се храним, колко се движим... има голяма взаимовръзка между това, къде живеем, и какви поведения имаме. Дори, къде живеем има връзка и с това доколко сме близо до някое болнично заведение. Реално, физическата локация и среда има огромно отношение към здравето извън тези 10 процента, които са посочени в тази графика. Преди 2 години прочетох една много интересна публикация, която показва елементите на здравето, свързани както с нашето индивидуално здраве, така и със здравето на планетата, която обитаваме. В синьо е индивидуалното здраве, а в зелено е здравето на земното кълбо. И тук виждаме, че земното кълбо може да бъде оприличено на обществеността на нашето здраве като екосистема, докато индивидуалното здраве е до това дали ще станем пациенти или не. И в индивидуалното здраве – поне половината, 50 процента от нашето здраве, се определя от въздуха. Тоест, какъв въздух дишаме. Това е много лесно за обяснение, защото ние може да ядем три пъти на ден, да пием вода 5-6 пъти на ден, но дишаме по 16 пъти всяка минута. Въздухът е нещото, в което постоянно съществуваме, и без него няма как да съществуваме. А въздухът има огромно отношение и към околната среда, защото чрез промените на състава на въздуха, което довежда до промени в климата, не по-малко от една трета от факторите, които са свързани със здравословното състояние на земното кълбо, се определят от състава на въздуха. Така че, ако трябва да говорим за климат, трябва да помислим по какъв начин се връзва това, че се променя климатът, с това дали сме здрави или не. Има един много интересен модел – визуален модел на причина-следствие – където почваме с някакъв климатичен фактор, който става климатично състояние, което довежда до здравни последици и в края на краищата води до някакъв вид болести. Конкретно е показано увеличеното количество дъждове водят до наводнения; наводненията водят до това, че има замърсяване на водата; замърсяването на водата води до факта, че имаме повече инфекции.

Ние и в момента живеем в криза. Ние не я виждаме и не я усещаме в такава степен, но фактът е този – ако ние погледнем така, както Роналд Гаран е погледнал глобалната перспектива – ще видим, че живеем в криза и тази криза много лесно ще я видим и измерим, ако погледнем каква е температурният спектър във вселената, на Земята и на нашето тяло. Трябва да кажа, че има една цифра – тя е 10 на минус 15-та степен. За разлика от колебанията на температурите във вселената, температурното колебание на нашето тяло е 0 цяло и 15 нули, последвани от единица, след десетичния знак. Така че си представете колко малки колебания – в рамките на 20 градуса за нашето собствено тяло – предизвикват болестни прояви. И тези болестотворни прояви са, освен температурните повишения, това са промените в климата, екстремните събития, нивата океаните и моретата и промените в земепотреблението и селското стопанство... всички те предизвикват здравни последици. Всички тези здравни последици са свързани с температурно-обвързаните болести – измръзвания и топлинен удар; утежняване или повишаване на броя на хроничните заболявания; най-често – сърдечно-съдовите такива; повишеният травматизъм, нервно-психичните отклонения... Защото хората, живеейки в това състояние, с повишаващото се ниво на стрес започват да живеят в хроничен стрес, който води и до нервно-психични отклонения. И, разбира се, поради това, че малките температурни разлики променят биологията на биоразнообразието на нашата среда, започва да има повече алергии, започва да има повече респираторни заболявания.

Хубавото в това е, че има неща, които могат да се направят, за да оправим нещата. Но защо трябва да ги поправяме след като вече сме ги развалили самите ние. Тоест, по-добре е да превентираме, а не да работим за последици. И ако погледнем на общите пътища, които свързват климата със здравето, ще видим, че той (климатът) е свързан и директно – физически и психически, чрез стреса, и социално – чрез промените на социалните компоненти на нашето съществуване. Тоест, той повлиява на всичките три компонента от дефиницията на здраве. С други думи, климатът е тежък фактор, който може да промени здравословното състояние на обществото. И в доказателство на това е смъртността, свързана с климатичните промени, която е различна в различните точки на света, но навсякъде я има.

Последно, искам да кажа и няколко думи за въздуха, който дишаме – защото той е важен, той е пряко свързан с климата. Това е любимата ми публикация, свързана с над 400 милиона пациенти, с данни по години, която по същество е правена в продължение на 3 години в Щатите, за да докаже едно единствено нещо – това нещо е, че Мечо Пух е бил прав: „Колкото повече (замърсяване), толкова повече (смъртност)“! колкото по-мръсен е въздухът, който дишаме, толкова повече това влияе върху здравословното състояние на хората и смъртността. И той започва от 6 микрограма на кубически метър за ФПЧ по една-единствена причина – под 6 микрограма не можем да имаме, защото

вулканичната дейност и пясъчните бури генерират до 6, а всичко нагоре обаче е направено от човека. Всяко замърсяване с над 6 микрограма на кубически метър е в резултат на човешката дейност. Тук ние говорим най-често за смъртността, свързана със замърсяването на въздуха, но смъртността е само връхът на айсберга. Има много, много повече други проблеми, които не ги свързваме с въздуха или често не мислим за въздуха, когато говорим за тях.

В заключение искам да кажа, че независимо дали сме повече леви или сме повече десни, трябва да правим нещо, трябва да действаме. И има какво да направим. Имаме неща, които можем да направим, и тези неща са свързани с една доста ясна стратегия на СЗО, която се нарича „Устойчивите цели за развитие“. Това е третата цел, която е „Добро здраве“. В тази трета цел съществува климат, съществува въздух, образование, енергетика, градско планиране на околна среда, институциите и – разбира се – нещото, наречено мениджмънт или управлението на целия този процес. Виждаме как тези цели са взаимосвързани, но третата цел – здравеопазването – е най-интимно свързана с това, за което говорихме до момента – с климата и с въздуха, с околната среда. В индивидуален план – защото това, което преди малко ви показах, беше общественият план – това, което трябва да направим, е да променим поведението си – защото единствено чрез масовата промяна на нашето собствено поведение може да повлияем на такива глобални процеси като климата. Тук просто искам да покажа, че причината да започна да се занимавам с това е това, че искам да осигуря на моя син да живее поне до 2085 г., а на внука ми – да живее поне до 2121 г. Ако не правим това, което трябва да правим, не мога да им осигуря най-доброто, което те могат, за да осъществят живота си в очакваната продължителност, която иначе икономическото ни благосъстояние позволява да имаме. Благодаря!

Климатични политики за чист въздух, Ивайло Хлебаров, ръководител на екип “Въздух” в Екологично сдружение “За Земята”

След д-р Симидчиев обикновено всеки е зашеметен и понякога липсата на въпроси не е защото няма такива, а защото наистина информацията, която той дава, е толкова всеобхватна и важна, че човек често се замисля. аз всеки път, когато съм след него на презентация, винаги си задавам десетки въпроси. И в общи линии забравям това, което съм тръгнал аз да говоря. Той постави доста добри рамки и даде много ясни параметри на връзката между въздуха и здравето. А моята презентация ще бъде за връзката между климатичните политики и въздуха.

Кратко представяне – аз съм Ивайло Хлебаров от екологично сдружение „За Земята“. През последните 6-7 години се занимавам изключително с темата за чистия въздух. А преди това съм се занимавал с темата за отпадъците. В организацията съм, с леки прекъсвания, от 2003 г.

Политиките за климат и въздух и каква е връзката между двете? Между климата и въздуха основното нещо, което представлява връзка, са източниците на замърсяване – източниците, които предизвикват климатичните промени, тези източници, които всъщност влияят до голяма степен и на качеството на въздуха. Тук съм обърнал внимание на 4 основни (източника) – това са транспортът, енергийните политики, производството на енергия, отоплението и охлаждането в бита и земеделието. Всички тези 4 сектора представляват – може би – около 70-80 процента от емисиите на парникови газове. И същевременно са основополагащи за лошия въздух, който дишаме. В България най-много се обръща внимание на автомобилите и на битовото отопление с твърдо гориво. И в някои региони можем да говорим и за производството на енергия от ТЕЦ-овете; които в някои случаи имат дори и трансгранично влияние – тоест – замърсяването от някои ТЕЦ-ове в България отива и до други държави и причинява вреди и там. Не е само в България.

Какво предлага ЕС, когато говорим за климатични политики? Съвсем отгоре-отгоре ще спомена, че всички знаем за Европейския зелен пакт, който България подписа преди няколко години, но въпросът е как го изпълняваме. Самото изпълнение от гледна точка на ЕК се подпомага от различни фондове - един от тях е Следващо поколение Европа или Next Generation – които дават възможност за разписване, финансиране на т.н. планове за устойчивост и развитие. Всеки ден ги чуваме по националните медии, както все чакаме да получим средства от ЕС, но все се оказва, че не сме направили това, което е нужно, или това, което сме записали. Същевременно, този Европейски пакт се подпомага и от научни програми като Horizon, където е възможно български учени, университети, НПО и дори бизнеси да работят с партньори от чужбина и да работят по политиките за климат, за въздух и за редица други политики. Естествено, огромна част от средствата, които ЕС смята да инвестира в борба с промените с климата, идват през бюджета на

Съюза – това е може би най-голямото перо. И в последните 2 години, откакто започна войната в Украйна, и в отговор на енергийната криза, която беше предизвикана от тази война и от действията на Русия и Газпром, се въведе програмата REPowerEU, която дава възможност за намаляване на сметките на потребители в различни части на Европа и скоростното приключване на доставките на газ от Русия, и бум на производството на електроенергия от възобновяеми източници. Така че, това са, може би, основните неща.

Тук, съвсем накратко, искам да дам една разбивка на основния финансов механизъм, който е на ЕС – програмата за Следващото поколение. Тя е свързана най-вече с една част, която дава възможност за грантове и заеми на държавите-членки и която представлява горе-долу 80-90 процента от общия бюджет. Останалата част е свързана с различните програми, които споменах – Horizon, Фондът за справедлив преход. Всичките тези възможности са на разположение в България и някои от тях са записани в различните стратегически документи, като по отношение на климат и въздух няколко са пресечните точки. Едната е Националната програма за качество на въздуха, която беше приета през 2019 г. и която изтича през 2024 г.; също така и общинските програми за качество на въздуха, които са основният инструмент на всяка една община да се бори с мръсния въздух. Същевременно имаме и една програма, пак на национално ниво, която е за предотвратяване и контрол на замърсяването. Там са основните сектори, които споменах в началото: транспорт, земеделие, енергетика; там са и основните политики, които България ще следва, за да влезе в т.н. тавани на емисии за различни замърсители, които сме приели да постигнем до 2030 г. Този документ специално съдържа доста неща, които имат отношение и към климата, и към въздуха. Разбира се, всяка държава е задължена да направи интегриран план за климат и енергия. Имаме и ние такъв. Споменах вече Плана за възстановяване и устойчивост, по който се очакват близо 5,7 милиарда (евро) само за България и по който продължаваме все така да чакаме плащания заради това, че не сме си свършили работата. И териториалните планове – това са планове, които показват в трите най-важни от гледна точка на справедливия преход зони – това са Стара Загора, Перник и Кюстендил – как всъщност ще се случи този

преход от високо-въглеродно-замърсяващо енергийно производство и икономика, свързана до голяма степен с това. Или, как ще се премине към декарбонизация и към развитие на регионите без въглища?

Всички тези документи съществуват, обаче, същевременно България планира до 2038 г., за съжаление, да работи с въглища и в момента планира масовото въвеждане на газ, което – пак за съжаление – също е проблем не само от климатична гледна точка, но и от гледна точка на здравето, тъй като вече има достатъчно изследвания, които показват, че в домашни условия, когато се ползва газ, независимо че изглежда много чисто, се замърсява въздухът и здравните ефекти са близки с тези на ФПЧ, за които д-р Симидчиев спомена малко по-рано. Затова всичко, което имаме към момента, бих казал не е достатъчно, защото България е, може би, една от държавите с най-много стратегии, с най-много страници... непрекъснато се пишат стратегии за енергетика, за какво ли не, с едни помпозни заглавия, с помпозни желаниа в началото, а после – когато човек погледне в детайлите и види политиките и мерките, оказва се, няма връзка между помпозните намерения, които понякога дори звучат смислено, и това, което ще изпълняваме. Така че първото нещо (което трябва да се каже) е, че нашите документи рядко имат висока амбиция и това е едно от нещата, които ние, като граждани, бихме искали: висока амбиция на стратегическите документи.

След това, когато говорим за изпълнението на тези програми, колкото и недобри да са, много често плановете, които са заложили, не се изпълняват. Не се изпълняват и реформите. Споменах вече Плана за въстановяване и устойчивост – там ние все още не сме изпълнили съответните реформи, заради които да получим средства. Също така, има много тежки процедури за участието на граждани – или въобще – административната тежест е много голяма, когато се говори за изпълнение на мерки – давам пример с програмта за подмяна на отоплението в град София: близо 2 години и половина се занимаваха хората да подават и да им одобряват документацията. И фактически, докато започне самата подмяна на уредите, мина страшно много време. И си представете – ние имаме да сменяме близо 50 хиляди уреда, а за близо 4 години сме сменили около 3 500. Тази цифра е много ниска. За сравнение – в Полша за същото време

са (сменени) десетки пъти повече (уреди за отопление). Естествено, самата подмяна, изпълнението на мерките трябва да става чрез финансова подкрепа. А в България все още липсват различни финансови механизми, освен чистото безвъзмездно подпомагане. И така безвъзмездното подпомагане има няколко проблема – единият, че средствата не достигат, и вторият, че хората, които получават тези средства, нямат ангажираност към процеса, следвайки логиката на „на нас ще ни дадат едни пари тука, а както го направят – няма значение“. Но когато има възможност за самоучастие, тогава хората – и това е изследвано от други страни, а има и социология от България – хората повече възприемат какво трябва да правят и се чувстват въввлечени в процеса. И всъщност желаят нещата да станат по-добре, а не просто „да стават“. Естествено когато говорим пак за стратегии, за планове, за мерки, за програми – основният проблем е липса на участие в разработването им; и не говоря само за участие на НПО, но и бизнесът почти не участва. Не участват и хората от засегнатите региони, специално когато говорим за Перник, за Кюстендил, за Стара Загора. Там на вратата стоят синдикатите, но всъщност ние никога не можем да си говорим и не сме видели миньори да участват в разговорите. А пък през цялото време, за съжаление, част от синдикатите плашат миньорите, че – видите ли – всички искат да им вземат хляба и да ги унищожат. Това не е вярно. Но, за съжаление, по такъв начин се подхожда.

И какво можем да направим? Основното, което правим ние, като граждански организации и като граждани, е застъпничеството, било то в парламента, било то в общината. И част от застъпничеството става чрез воденето на дела, донякъде това е допълнителен елемент. Участие в работни групи – задължително е да бъдат включвани засегнатите страни, защото когато говорим за политиките за въздух и климат, а и всяка политика всъщност – фокусът трябва да е върху хората, защото хората ще бъдат тези, които ще участват и върху тях ще се прилагат тези неща. И разбира се, винаги трябва да има аналитична основа, на която да стъпват след това амбициозни цели и тези цели да бъдат постигнати чрез политики и мерки, които са ясно измерими, добре финансирани – като енергийните спестявания и възобновяемите източници са в основата както при

предотвратяване на климатичните промени, така и на по-чистият въздух.

И последно – какво се случва с въздуха в момента? В момента върви обновяване на директивата за въздуха на европейско ниво. Основните положения са доближаване на нормите до тези, предложени от СЗО; по-ясни правила за поставянето на измервателните станции – знаете, че в България това е тема, която се дискутира – къде са разположени станциите; по-ясен достъп до правосъдие, тъй като България и Полша са двете държави в ЕС, в които граждани, бизнес и институции не могат да атакуват програмите за качество на въздуха в съда, и това нещо води до наказателна процедура срещу България; и по-високи амбиции... В момента позицията на България е, че множество социално-икономически фактори, географското ни положение и международното ни положение ни пречат да сме по-добри в мерките.

Климатични политики за чиста храна, Георги Събев, съветник по земеделие, рибарство и международна търговия в Европейския парламент, бивш заместник-министър на земеделието на България

Попадаме и в този пояс от Евразия, който ще бъде един от най-силно потърпевшите (от климатичните промени). И всъщност, ние вече виждаме ефектите от изменението в климата, включително и в производствените сектори като земеделието и рибарството.

В своята презентация аз ще направя кратък преглед на това, що е то чиста храна и ще насоча вниманието към селскостопанската политика. Ще спомена за Националния план за развитие на биологичното производство до 2030 г.

Има ли общоприета дефиниция за що е то чиста храна? За съжаление, няма. На различни нива, включително на ниво ООН и ОИСР, няма единна дефиниция що е то чиста храна. В политическия дискурс, насочен към изхранването, също така се утвърждава и терминът „устойчива храна“. По-рано бяха споменати целите за устойчиво развитие, като цел за устойчиво развитие номер 2 е тази, която има пряко отношение към производството на храни, които поддържат екологичните системи в добро състояние; което гарантира и най-близък начин на производство до естественото, природно такова. А на ниво FAO – знаете, това е Организация по прехрана и земеделие към ООН - също няма дефиниция що е то чиста храна, като всъщност, според разбиранията и според дефиницията на FAO, устойчивата диета е тази, която отива

отвѣд изхранването и опазването на околната среда, за да се осигури, че икономическите и социално-културните аспекти ще са взети предвид при производството на храни. И така – според дефиницията на FAO, устойчивите диети са тези, които имат нисък отпечатък върху околната среда, които допринасят към продоволствената сигурност и здравословния живот на сегашното и бъдещите поколения. Устойчивите диети защитават и уважават биологичното разнообразие, културната им приемливост, като те са (регионално) налични, икономически справедливи и достъпни, питателно-адаптивни, адекватни и безопасни, здравословни и оптимизират природните и човешки ресурси.

Интересно е да се отбележи, че от неправителствения сектор също идва дефиниция що е то чиста храна. Това е международното движение Slow Food, за което – вярвам – голяма част от присъстващите тук са чували. Това движение дава такава дефиниция, споделя своето разбиране за що е то чиста храна. Това, според Slow Food, е производство, което не причинява щета върху околната среда. Но всяка човешка дейност, насочена към култивиране и целенасочено производство, всъщност, е в контакт с околната среда и има ефект върху нея. Но все пак – това е неправителствената организация, единствената, която оперираща глобално, се осмелява да даде дефиниция на международно ниво що е то чиста храна.

ОИСР, към което България се стреми, между другото, не използва този термин. В рамките на тази организация се говори повече за „устойчиви системи“, „за устойчиво производство на храни“.

Интересно е да се отбележи, че на ниво ЕС също няма единна дефиниция що е то чиста храна. Единственият документ, който прави референция и който използва този термин „чиста храна“, всъщност, е резолюция на Европейския икономически и социален комитет относно предложение за реконструкция и възстановяване след ковид-кризата от 2019 г., което говори за това, че няма нито международно, нито европейско, общо разбиране за чистотата на храната.

В България също няма еднозначно тълкуване на това, що е то чиста храна. Много често взаимно-заменяемо се използват термини „чиста“, „екологична“, „биологична“, „еко“, „био“, итн. Но пък има и биологични производители и представители на организации на биологичните производители, които намират това безразборно и неконтролируемо използване на термини за потенциално вредно за биологичното производство, което е производство по най-високи и общоприети стандарти на европейско ниво. Така че, що е то чиста храна е въпрос с отворен отговор.

Въпреки това, ЕС чрез различните се политики стимулира различни видове производства, включително в сферата на земеделието и на рибарството, които оказват възможно по-малък отпечатък върху околната среда и производствените процеси. Това, разбира се, произхожда от ангажиментите, свързани с Парижкото споразумение, подписано 12 декември 2015 г. За мен лично е важно да отбележа, че и затова споразумение не се говори достатъчно в България; не получи тогава (2015 г.), може би, и политическата видимост, която следва и която получи в други държави-членки на ЕС, а и не само. Знаете, то е подписано от 195 държави, като всъщност точно Парижкото

споразумение беше и в основата на новите политики на ЕС, заложен в новогодишната финансова рамка 2021-27 г., която беше спомената по-рано като две от политиките, част от този пакет - общата селскостопанска политика и общата политика в областта на рибарството.

Що се касае до общата селскостопанска политика, тя е доста по-амбициозна в сравнение с политиките досега, като разбира се, има и много въведения, чрез които се стимулират производителите да произвеждат по екологично съобразен начин и по начин, който щади природните ресурси и използването на природните ресурси. Като за целта има няколко нововъведения като термини: това са т.н. „еко-схеми“ и „стандартите за добро екологично и земеделско състояние“. Това са термини, зад които се крият политически инструменти; в случая на еко-схемите и финансови такива. Всъщност, еко-схемите - това са доброволни схеми за климата, околната среда и хуманното отношение към животните - които са по-амбициозни от това, което земеделските производители традиционно практикуват в производствения процес. Задължително изискване в новата, обща селскостопанска политика е поне 25% от финансовия пакет за всяка държава-членка по т.н. „пакет директни плащания“ - тоест финансовият ресурс, който произхожда от Европейския фонд за гарантиране на земеделието - да бъдат посветени на тези еко-схеми.

А от Европейския фонд за развитие на селските райони - 35% от финансови ресурс на всяка държава-членка трябва да бъде екологично насочен. В биологичното земеделие – което е подпомагано и в двете направления, т.н. направление „Директни плащания“ и „Развитие на селските райони“ – където производството е най-близо до естественото, щадящо околната среда (производство), що се касае рибарството, все повече потребители се ориентират към протеини, различни от животинските и секторите рибарство и аквакултури могат да отговорят на това търсене, чрез Европейската обща политика в областта на рибарството и чрез програмата за аквакултури могат да бъдат финансирани дейности в посока устойчиво отглеждане, устойчиво производство на храни.

Еко-схемите, които ще предлага България в следващия програмен период, са 8 на брой: биологично животновъдство, поддържане и подобряване на биологичното разнообразие, запазване и възстановяване на почвения потенциал, намаляване на използването на пестициди, поддържане на трайни насаждения, екстензивно поддържане на постоянно затревени площи, поддържане и подобряване на биоразнообразието в горските екосистеми и схема за разнообразяване на отглежданите култури.

А в т.н. втори стълб или интервенциите, които се финансират от програмата за развитие на селските райони, виждате, че има 10 конкретно-стимулиращи практики и дейности, щадящи околната среда: биологично растениевъдство, пчеларство, хуманно отношение, агроекология, възстановяване на пасищни територии и използване на сортове, устойчиви към климатични условия, и местни сортове, които са адаптирани към местните климатични условия и са важни за селското стопанство. И нововъведението е насърчаване на употребата на препарати за растителна защита чрез контрол на краен

продукт – това е интервенция, в която е заложено продукти, чието съдържание на препарати за растителна защита, да е до 90% от максимално позволеното. Те могат да бъдат стимулирани и по този начин да се окуражат земеделските производители да произвеждат продукти с по-малко препарати за растителна защита.

В България предстои съвсем скоро да бъде публикуван за обществено обсъждане вече окончателният Национален план за развитие на биологичното производство до 2030 г., което - както казах - биологично производство е най-щадящият, общоприет начин на производство в селското стопанство. Целите на българския план, който произхожда и от европейския такъв план за биологично производство до 2030 г. и всяка държава-членка следваше да разработи такъв, който да стане интегрална част от Стратегическия план за развитие на селските райони, са да има повече биологични храни, да се стимулира преходът и укрепване на цялата верига за създаване на стойност към 2030 г., и биологичното производство да бъде като пример за поддържане; тоест, устойчива практика, която щади околната среда, естествените ресурси да бъдат окуражавани. В българския Национален план за развитие на биологичното производство има няколко цели, всъщност три основни цели, които са разделени в няколко мерки. Имаме общо 19 мерки и над 40 действия, като част от тези действия са насочени към популяризиране на биологичното земеделие, логото на Европейския съюз за биологично земеделие, стимулиране потреблението на биологични продукти, увеличаване на биологичните храни в схемите „Училищен плод“ и „Училищно мляко“, подобряване на проследимостта, на видимостта, подкрепа на организации и на веригата на доставки. В цел 3 – „Биологично производство“ – като пример за поддържане и увеличаване на броя на биологичните производители в Република България, за съжаление, България една от страните с най-малко площи, които са биологично сертифицирани в целия Европейски съюз. Но се надяваме, че чрез Стратегическия план ще се увеличат тези площи до 7,5% от обработваемите площи през 2027 г. и до 10% през 2030 година, като общо-европейската цел е до 2030 г. 25% от всички площи на целия ЕС да бъдат биологично сертифицирани. Ние сме държавата, която е с най-ниските стартови позиции поради различни причини. Но политическата амбиция, заложена в този план, е 10% от площите в България да бъдат биологично сертифицирани до 2030 г.

Климатичните промени и здравето на жените, Зорница Спасова, главен асистент в Националния център по обществено здраве и анализи (НЦОЗА)

работя в Националния център по обществено здраве и анализи и съм сътрудник в платформата „Климатика“. Тази тема е разработена по проект на БФЖ по програма „Равнопоставеност и климатична справедливост“.

Така се нарича темата – „Климатичните промени и здравето на жените“. Разделила съм презентацията на три части. Малко е дълга, но ще опитам най-важното да кажа. На първо място - защо жените са по-слабия пол и по отношение на изменението на климата, как влияят климатичните промени върху здравето на жените и специфични

аспекти за България. На първо място нека да кажем това, че въпросът за женското здраве и климатични промени е въпрос на климатична справедливост, тъй като жените са сред уязвимите групи по отношението на изменението на климата, по отношение на не само тяхното здраве, но и на социалното им благополучие. Други такива групи - това са възрастни хора, хронично болни, самотно живеещи, маргинализирани групи, бедни, хора лишени от социална подкрепа, малки деца... И като цяло проблемът е това, че тези хора, които най-малко допринасят за изменението на климата, са и най-потърпевши.

Защо жените се смятат за уязвима група. Аз, преди да започна да работя по тези теми, не бях мислила по този въпрос – дали изобщо това е така. Оказа се, че жените – заради по-ниския доход, по ниска позиция в социалната столица, заради някой специфични активности, които изпълняват по отношение на изпълнение на семейните им задължения, заради по-крехка физиология – са и по-уязвими към климатичните промени. А по отношение на, да кажем, социалното положение на жените, икономическото положение на жените се публикува ежегоден глобален доклад, който показва глобалния индекс на разликата между половете: в никоя държава нямаме пълно равновесие между жените и мъжете по отношение на четири ключови измерения - икономическо участие, възможности за работа, образование, здраве и оцеляване, политическо овластяване. Дори мисля, че беше в Ирландия, където е на първо място (разликата между половете) – да кажем на 90 процента до към единица е положението на жените към мъжете.

70% от бедните хора в света са жени. Тоест, бедността има женско лице – или – има феминизирана бедност. В световен мащаб жените печелят 24% по-малко от мъжете. Те взимат не само по-ниски заплати, но и по-ниски пенсии, и заемат само 25% от административните управленски позиции. В България, в Народното събрание имаме само 58 (жени) от 240 депутата - били 24% са жени в Народното събрание при условие, че около 52% е делът на жените в България. Ежедневно жените работят с 2 часа повече домашна работа от мъжете, домашният труд не е заплатен, грижите за семейство, за болни, за малки деца също не са заплатени. Също така, в 9 от 10 държави – например – има такива закони, които възпрепятстват, да кажем, нощния труд при жените или работа в фабрики, или някаква специфична работа без разширението на техните съпрузи. Интересно е, че в самите министерства на околната среда и водите персоналът от жени е около 33%, като горе-долу равни са в Европа, в Северна Америка, в Канада, но да кажем в Африка, Азия процентът на тези жени, които работят в тези министерства е около 10%.

В същото време се оказва, че жените допринасят по-малко за изменението на климата от мъжете. Така, например, едно проучване в Швеция е установило, че мъжете използват по-често автомобили на по-дълги разстояния и по-често шофират сами. И по този начин изхвърлят повече парникови газове. Жените са и по-загрижени за изменението на климата. Друго проучване във Финландия, САЩ установява, че те са по-склонни да казват, че измененията на климата са с антропогенен произход, тоест човекът допринася за изменението на климата. И те са по-обезпокоени за последиците от изменението на климата, отколкото мъжете. Ново проучване доказва, че такива фирми, които са ръководени жени, по-често изпълняват климатичните си цели. И също

така, жените купуват продукти, които например са по-благоприятни, по-climate-friendly, отколкото мъжете. А по отношение образованието, установено е, че жените имат по-малък достъп до информация, която е свързана с климатичните промени, отколкото мъжете.

По отношение на научните изследвания, жените също така са по-слабо представени. Например, 18 от 29-те най-влиятелни учени, които се занимават с изменение на климата, са мъже; само 20% от учениците в тази сфера са жени и същевременно едва 7% от ръководителите на националните хидрометеорологични служби са жени. В момента, в България (ръководителят на НИМХ) е жена, временно изпълняваща длъжността.

На тази графика са обобщени над 130 проучвания, които сравняват точно тези полови различия по отношение на здравето на мъже и жени. И 68% от тях казват, че жените се по-уязвими по отношение на тяхното здраве, като те са по-уязвими към умиране и нараняване при екстремно време, по отношение на безопасност на храните и продоволствена сигурност, по отношение на репродуктивно и майчино здраве, и на психично здраве, а мъжете са по-уязвими към инфекциозни болести.

Нека разгледаме едни от най-големите рискове по отношение на изменението на климата, човешкото здраве и горещите вълни. Те представляват период на няколко-дневно задържане на много горещо време с максимални температури над различен праг в различните географски региони. Преди 20 години имаше една най-много продължителна и смъртоносна гореща вълна в Западна Европа, при което загинаха над 70 хиляди души над обичайното. И при анализ на смъртността установено е, че от всички възрастови групи са доминирани от жените.

Смята се, че това е така, защото жените имат по-висока температура на тялото, отколкото мъжете. Също така, имат повече подкожна тлъстина и по-трудно преодоляват жегите. А друга причина, освен физиологичните, е това, че в повечето държави жените се занимават с готвенето – тоест, при гореща вълна те се намират до допълнителен източник на топлина. В някои държави имаме и традиционно облекло, което не е много подходящо за жегите. А в държави, в които жените ходят на дълги разстояния, за да намерят вода, те се излагат на няколко часа дневно горещо време което също влияе на тяхното здраве. Особено уязвими са жените по време на бременност, защото дехидратацията, свързана с високите температури, предизвиква отделяне на хормон, който предизвиква преждевременно раждане. Като освен преждевременно раждане, се наблюдават и мъртви раждания, по-ниско тегло новороденото, по-висока детска смъртност; защото и малките деца, всъщност, спадат към уязвимите групи по отношение на високите температури.

Тясно свързани с високите температури са и засушаванията, които стават все по-чести и продължителни, като недостигът на вода принуждава жените да ходят на по-големи разстояния, за да намерят вода. Съответно те губят повече време, което може да бъде отделено за някакви икономически дейности, за образование; по този начин още повече пада икономическият им статус. А освен това, например в сухия период, голяма част от енергията се разходва в търсене на вода. Така, например, в Индия е установено, че в сухия период 30% от енергийните нужди на жените се изразходват в търсене и

доставяне на вода. Други неприятности, които могат да се случат на жените, това са например прекият досег със замърсена вода и съответно – по-големият риск от предавани чрез вода болести.

Носенето на тежки съдове с вода на главата може да доведе до акумулативно увреждане на гръбначния стълб и шията, което пък води до хронична болка. Освен това, прекарването на дълго време извън дома повишава риска от нападения от диви животни или, да кажем, сексуални нападения, освен топлинния стрес. В същото време, и към липсата на чиста вода жените са също по-уязвими от мъжете заради повишени нужди от хигиена по време на менструация и бременност.

Установено е, че при природните бедствия от метеорологичен произход, също така, загиват повече жени. Едно от причините е, че те нямат умения, да кажем, да плуват, да се катерят, не могат да бягат толкова бързо. В Бангладеш или в Индия носенето на сарита ограничават движението и не им позволява да избягат бързо при внезапни наводнения. А също така в тези държави, които са доста консервативни, не винаги е прието жената да излиза без мъжа си и при едно такова внезапно наводнение жените остават до последно в къщите си и не винаги могат да се спасят.

Също така психичното здраве на жените страда повече при природни бедствия, защото те по принцип са склонни по-често да страдат от тревожност, депресия, посттравматични стресови разстройства. И установено е, също така, че при оцелелите продължителността на живота е по-къса. Като бременните жени, освен към високи температури, са по-уязвими и към наводнения. Установено е и че след такива природни бедствия се увеличават случаите на домашно насилие и на сексуални престъпления. Изнасилвания, полово-предавани болести се увеличават – след прояви на екстремни метеорологични явления. Едното от обясненията е, че това напрежение, което се създава, ескалира върху най-слабите членове на семейство.

Когато се случи едно такова бедствие, жените по-често губят работата си трябва да се възстановяват икономически, защото повечето възстановителни дейности са в строителството, поправянето на инфраструктурата – това са дейности, които са заети основно от мъже.

А по отношение на векторно-преносимите заболявания, уязвимостта на жените се изяснява в това, че те прекарват повече време в домовете си. В селските райони около домовете обикновено земеделските производители се запасяват с вода. В тези застояли водоеми или съдове по-лесно се размножават комарите и същевременно, ако жената например е бременна, тя има по-висока температура на тялото и привлича повече комари, отделя повече въглероден диоксид, който също привлича комарите. А ако се зарази от предавани чрез комари и заболяванията, жена по-трудно се възстановява, по-тежки са последствията, включително и за плода.

По отношение на безопасността на храните и продоволствената сигурност, жените също са по-уязвими, защото те имат повишени нужди. А по време на менструация, бременност и кърмене, и в същото време, ако има хранителен недостиг, те са склонни да дават дажбите си на мъжете и на децата. В резултат, например в Индия, е

установено, че много по-често жените страдат от анемия, което пък води до понижено внимание, слаба памет, емоционални и поведенчески проблеми и нарушения, и нарушения на сетивните възприятия.

Земеделието, което ще пострада силно от климатичните промени, е поминък основно на жените в развиващите се държави. Между 60-80% от храната в земеделието се произвежда от жени, таска че техният поминък ще бъде пряко засегнат от климатичните промени.

И по отношение на въздуха се оказва, че жените са по-уязвими, защото пак в тези развиващи се държави, жените, които се занимават с готвене, страдат повече от т.н. замърсяване вътре в помещенията или indoor air pollution. А пък този indoor air pollution се оказва, че е отговорен за точно толкова смъртни случаи, колкото и (смъртни случаи) причинява замърсяването на въздуха на открито. Тоест, от 7 милион починали на година в световен мащаб, 3.5-4 са (починали) заради това, че вътре в помещенията дишат замърсен въздух. А жените се занимават и с чистене; поглъщат повече прах или различни изпарения, които често дори могат да имат и канцерогенен ефект. В резултат се оказва, че замърсяването на въздуха стои на 4-то място като рисков фактор за смъртност при жени. Оказва се, че 80% от климатичните мигранти са жени – нещо, на което и аз се учудих. И те ще бъдат и по-засегнати в бъдеще при т.н. климатични миграции; като климатичните миграции, по различни оценки, могат да наброят 1 милиард души до средата на века. Това е защото при анализите се отчитат вече и краткосрочните, не само дългосрочните миграции, а жените са склонни да предприемат именно краткосрочни миграции. В тези бежански лагери, както знаем, липсва и добра хигиена, така че жените също ще бъдат по-уязвими. Има и липса на психологическа подкрепа, към която жените са по-чувствителни. И не на последно място – миграцията излага жените на риск от трафик на хора.

И няколко думи за България: защо смятам аз че България е сред европейските страни, а не сред някои други в по-уязвими поположения? На първо място - най-бедна държава в ЕС в България, а адаптацията към климатичните промени изисква средства. Например, оказва се, че България е на последно място в ЕС по снабденост с климатици по домовете. А както знаем, при над 35 градуса нищо друго, освен климатикът, не е в състояние да ни охладят добре. И бедни жени, възрастни жени, живеещи на последни етажи, които не могат да се снабдят с климатик, са в голям риск. И също така се оказва, че по този План за възстановяване и развитие не са предвидени никакви средства за климатици. Оказва се, че ЕК не харесва климатиците. Така че, при едни горещи вълни не знам по какъв начин трябва да се осъществи адаптацията към изменението на климата без климатици. Другото е, че в България преобладават жените - те са около 52% към 31 декември 2022 г., като мъжете са повече до 54-годишна възраст, а след това - във високите възрастови групи - преобладават жените. Именно те са най-уязвимите. Тези възрастни хора са най-уязвимите, като прибавям и женския пол - оказват се още по-уязвими.

Българите са и много болни, освен че са и бедни. 40,2%, според Третата на европейското здравна интервю, са казали че страдат от хронично заболявания или някакъв

продължителен здравословен проблем, като 44% са били жени, а 36% са били мъже. Тоест, жените са по-засегнати от хронични заболявания, като най-разпространеното хронично заболяване е хипертонията, сърдечно-съдовите заболявания - те са климатично-чувствителни заболявания. И не на последно място, в земеделските региони имаме жени, които са в по-голям досег с природата, съответно те са по-уязвими на климатични промени и в същото време те нямат толкова добър достъп до добри специалисти, до инфраструктура, материално-техническа база за лечение, което отново ги засяга в по-голяма степен.

Отговорност за негативни въздействия върху околната среда по време на конфликти (Ще плати ли Русия екологичните щети от инвазията в Украйна?) Ксения Вахрушева, мениджър проекти, международна екологична организация “Беллона”

Няколко думи за организацията, която представлявам, и която може би не е позната на всички: Международната екологична организация Беллона се появи в Норвегия през 1986 г., точно след аварията в Чернобил. Затова исторически имаме по-голям фокус върху проблемите на ядрената сигурност. Но също така и към други въпроси, като индустриално замърсяване и, разбира се, климатични промени. Главният офис се намира в Осло, Норвегия, но имаме офиси и в Брюксел, в Берлин, представители в Литва, Британия, Холандия и в Източна Европа - в Полша. Почти 30 години Беллона имаше офиси и в Русия, но с началото на руската инвазия в Украйна решихме, че няма смисъл повече да работим така, както работихме до сега, защото се опитвахме да свържем гражданското общество с държавни структури, институции и бизнес. И, разбира се, когато има такова брутално нарушение на човешките права и международно право, няма никакъв смисъл да работим повече с държавата. Така че затворихме двата офиса, които имахме в Санкт Петербург и Мурманск, и преместихме хората, които искат да останат в Беллона, в Литва. Така че сега работим оттам.

Аз работих за Беллона (преди време), докато живеях в Санкт-Петербург. И сега се върнах при тях и управлявам офиса във Вилнюс. Решихме да фокусираме нашата експертиза, свързана с Русия, на ниво мониторинг и анализ на екологичния риск, който сега идва от Русия, включително екологичните последици от войната. Не само директни, но и индиректни последици. Защото това, което се случва на голямата руска територия, разбира се, се отразява и на глобалния климат и на замърсяването не само на територията на Русия, но и на държави, които граничат с нея.

Така че екологичните последици от войната - както сме описали в този брой на списанието ни, посветен на различни видове последици - могат да се разделят на две големи групи - директни и индиректни. Към директните можем да отнесем, например, пожари в природни паркове, замърсяване на въздуха, земята и водите след разрушаване на опасни обекти, като хранилища за гориво, предприятия с опасно производство и опасни отпадъци, замърсяване на земята с тежки метали от снаряди, смърт на екосистеми след взривяването на инфраструктура като стената на язовира

(Каховския язовир). Към индиректните, или косвени, екологични последици обикновено се отнасят голям брой последици - като натоваването на околната среда вследствие на миграцията на населението от региони, засегнати от военните дейности; и това се случва не само в Украйна, но и в други държави, към които се отправят голям брой мигранти. Също така, има промени на закони в Украйна и други държави с цел улесняване на използването на земите – например на селскостопански земи - заради риска от хранителна криза. Дори в Бразилия се промени законодателството за улесняване на използването на земи, които са пре-категоризирани от природни паркове на стопански площи. Тук е важно да се каже, че освен хуманитарните последици, които са на първо място, тези екологични последици от различни конфликти се изучават от науката още от '70-те години на миналия век. Това е вследствие на възхода на екологичните движения на глобално ниво, както и вследствие от Виетнамската война. Оттогава датират и институциите и организациите, които специално изучават екологичните последици от конфликтите. И Украйна сега се опитва да пресметне всички щети, нанесени от войната. Голяма част от работата на министерството на околната среда се изразява в описването на всички щети, нанесени вследствие на инвазията, особено след взривяването на стената на Каховския язовир. Министерството на околната среда на Украйна редовно анонсира на колко възлизат тези екологични щети. И най-новата оценка е 52 милиарда евро. Разбира се, големият въпрос е дали, кога и как Русия ще заплати за тези щети. Има ли правни основания за това, както и практически прецеденти от миналото. Мога да кажа - понеже съм разговаряла с много експерти по международно право - че те са доста оптимистични и казват, че по принцип съществуващите международни договори относно конфликти имат механизми за привличането на (в случая) Русия и конкретни лица под отговорност за нанесени екологични щети. В историята, обаче, има съвсем малко примери за това.

Най-големият и успешен пример е международният трибунал, инициран от Съвета за сигурност на ООН, който успява да привлече под отговорност Ирак след войната в Персийския залив от '90-та година. Тогава екологичните щети бяха изчислени от другите, защото са донесли мащабен характер, необратими щети на екосистемите и заплаха за особено опасни обекти. В този случай ставаше дума за запалване на нефтени платформи. Тогава Ирак трябваше да заплати 52,4 милиарда долара, от които 14,7 милиарда долара се отнасяха специално за екологичните щети. Останалото е компенсация за други престъпления - такива от военен характер. През януари 2023 г. Ирак изплаща и последното плащане по обезщетенията – това е може би първият пример, когато държава поема финансова отговорност вследствие на конфликт, война, за екологични престъпления на територията на друга държава.

Но този случай вероятно не е приложим за Русия, защото Русия е една от държавите в състава на Съвета за сигурност и има право на вето. Така че, това ще бъде иницирано от съвета по безопасност и има вариант инициативата за трибунал да дойде директно от Генералната асамблея на ООН, което също е доста трудно...

Обаче, има и друг въпрос – с какви пари Русия ще плати тези обезщетения, ако не се съгласи с тях доброволно и ако режимът в държавата не се промени. В историята има и такива случаи - когато стойността на компенсацията е обявена, но парите така и не

достигат до държавите. Такъв пример е Израел - когато се построява разделителната стена в окупираната палестинска територия през 2003 г., бе създадена комисия на ООН за събиране на доказателства за щетите и разрушенията на водни източници в резултат на изграждането на стената. Израел обаче не намери пари, за да компенсира нанесените екологични щети. Израел се отказва, като заявява, че няма пари и не приема доказателствата. И така и не дава компенсации за екологичните щети. Може би в бъдеще ще бъде възможно да се постигнат тези плащания. Но засега това е пример за липса на политическа воля.

Говорейки за Русия, теоретично възможно е да се ползват пари и други активи на Русия, които в момента са замразени във финансовите институции на други държави. Така че правни възможности има, стига да има и политическа воля и международен консенсус за това.

Друг вариант - ако не се постигне международен консенсус в рамките на генералната асамблея на ООН - е използване на украинското национално законодателство. Руски граждани и лица на ръководни постове могат да бъдат осъдени задочно в Украйна и ако други държави искат да окажат съдействие, тогава всички осъдени ще бъдат "заклучени" вътре в пределите на Русия и техните не-многочисленни съюзници. Такива примери има в Африка, където има международно осъдени престъпници, и те - дори и след 20-30 г., ако напуснат страната, тези диктатори могат да бъдат заловени и изпратени в затвор. Ако излязат - ще бъдат задържани. И пак - замразените активи в други държави могат да покрият щетите, ако се наложи, и има политическа воля.

Положително нещо в тази посока е, че правни експерти са единни в мнението си, че тази справедливост ще се случи... но няма да е бързо - може да отнеме много години преди всички виновни да поемат отговорност и Русия изплати всички обезщетения. Не само екологични, но и хуманитарни.

13:00 - 17:00 "Нашите климатични права в България и ЕС - как ги разбираме и отстояваме". Дискусионна и практическа сесия

13:30 - 14:00 Какво е "климатични права"? Преглед на европейската и българска правна рамка, която позволява отстояването на климатични права. Пламен Пеев, PhD, международен експерт по право и политики за климата, "БлуЛинк".

Концепцията за „климатични права“ бе въведена за аналитичните и комуникационните нужди на проекта DACE, за да опише разнообразието от права и правни механизми, т.е. съществуващи и зараждащи се типове/класове права на международно, европейско и

национално ниво, имащи отношение към изменението на климата, дефинирани, както следва: „*всички материални и процедурни права, свързани с изменението на климата*“.

Кои наши права имат отношение към климата и как климатът засяга нашите права?

Концепцията в Парижкото споразумение

Широкият спектър от права и носители на права се разглежда още в преамбюла на Парижкото споразумение за климата, където се посочва, че “изменението на климата е обща грижа за човечеството. При предприемането на действия в отговор на изменението на климата страните следва да зачитат, насърчават и вземат предвид своите съответни задължения в областта на правата на човека, правото на здравеопазване, правата на коренните населения, местните общности, мигрантите, децата, хората с увреждания и хората в уязвимо положение и правото на развитие, както и равенството между половете, овластяването на жените и равнопоставеността на поколенията.”

Правна норма и субективно право

Правната норма представлява създадено от държавата общо правило за поведение, чиято цел е да уреди най-важните отношения между субектите на правото, и което се прилага спрямо неопределен брой лица и спрямо неопределен брой случаи.

Субективното право е призната от правния ред възможност на едно лице да има определено поведение, както и призната от правния ред правна власт да определя поведението на друго лице или едностранно да внася промени в своята или в чужда правна сфера, за задоволяване на един юридически признат интерес.

Три гледни точки за анализ на климатичните права

1. Какво всъщност цели да защити дадена правна норма? Как този обхват на защита взаимодейства с изменението на климата? Как защитените интереси са засегнати от изменението на климата, как влияят върху политиките, действията и поведението, свързани с изменението на климата?
2. Дали са материални или процесуални права: функцията на правата да защитават ценности или условия, важни за индивидите (живот, здраве, собственост, достъп до храна и вода) или дали гарантират надлежните (административните) процедури, които биха могли да позволят упражняването на материалните права.
3. Упражняването им пред международни и национални съдилища в съдебни спорове, свързани с климата.

Видове климатични права

1. основни човешки/конституционни права
2. социални права, свързани с климата, напр. осигуряване на справедлив преход
3. задължение за вътрешно прилагане на международни/ЕС цели в областта на климата
4. корпоративна отговорност
5. право на подходящо адаптиране към климата
6. процесуални права с отношение към изменението на климата, вкл. процесуални права в контекста на процедурите за ОВОС и екологична оценка

Основни човешки права

Правото на здравословна и благоприятна околна среда е признато като основно право на гражданите съгласно чл. 55 от Конституцията: „Гражданите имат право на здравословна и благоприятна околна среда в съответствие с установените стандарти и нормативи. Те са длъжни да опазват околната среда.“ (Глава втора „Основни права и задължения на гражданите“)

Правните гаранции за реализацията на това право са свързани с възможността гражданите да изискват от държавата да осигури спазването на установените норми и стандарти, включително чрез налагането на тяхното изпълнение от трети лица, посредством мерките за понасяне на административна или друг вид отговорност при неизпълнение.

Пред ЕСПЧ обикновено нарушаването на чл. 2 (право на живот), чл. 8 (право на зачитане на личния и семейния живот) ЕКПЧ и чл. 1 от 1-я допълнителен протокол към ЕКПЧ (защита на собственост) са основание за водене на дела, свързани с околната среда и, в последно време, с климата.

Дуарте Агостиньо и други срещу Португалия и други

Шестима португалски младежи подават на 2 септември 2020 г. жалба до Европейския съд по правата на човека срещу 33 държави за нарушаване на човешките им права поради недостатъчни действия срещу изменението на климата съгласно Парижкото споразумение. Те искат съдът да изиска от тези страни да предприемат по-амбициозни действия за справяне с изменението на климата. Жалбата цитира членове 2, 8 и 14 от ЕКПЧ, които гарантират **правото на живот, правото на личен живот и правото да не бъдеш дискриминиран.**

Verein KlimaSeniorinnen и други срещу Швейцария

На 26 ноември 2020 г. «Възрастни жени за защита на климата» Швейцария, асоциация на възрастни жени, подаде жалба до Европейския съд по правата на човека срещу швейцарското правителство. Те твърдят, че здравето им е изложено на риск поради горещите вълни, влошени от климатичната криза. В жалбата се посочват три основни момента: политиките на Швейцария за климата са неадекватни и нарушават правото на жените на живот и здраве съгласно член 2 и 8 от ЕКПЧ, тъй като особено по-възрастните жени са засегнати от горещите вълни, нарушение на правото на справедлив съдебен процес съгласно член 6; и че

швейцарските власти и съдилища не са разгледали по същество техните жалби, нарушавайки правото на ефективна правна защита по член 13.

Процедурни права

С изменение на ЗООС от 2022 г., за целите на определяне на значимостта на въздействие на плана/програмата с оглед преценката на компетентния орган за извършване на ЕО, сред критериите за оценка в чл. 85, е допълнена т. 4, с която изрично като критерии са посочени както въздействието, така и уязвимостта на плана или програмата спрямо изменението на климата:

„Министърът на околната среда и водите или директорът на съответната РИОСВ преценява с решение необходимостта от екологичната оценка за предложен план и програма или за тяхно изменение съгласно процедурата, определена с наредбата по чл. 90, съобразно следните критерии за определяне значимостта на въздействието им:

4. въздействието на плана или програмата върху климата и уязвимостта на плана или програмата спрямо изменението на климата.“

14:00 - 14:30 Време за действие. Нагласи, разбирания, потребности и готовност за правни действия на гражданските застъпници за климатични права. Павел Антонов, PhD, Фондация “БлуЛинк”.

Нуждата от достоверна и навременна информация се посочва като един от най-важните фактори за активност в сферата на околната среда и действия за защита на климатичните права.

В проучването на “БлуЛинк” се включиха следните целеви групи: представители на организации или групи с нестопанска цел, заинтересовани от проблемите и/или политиките, свързани с климата (48.5% от респондентите); граждани или професионалисти, заинтересовани от проблемите и/или политиките, свързани с климата (42.7%); застъпници за чиста околна среда и природосъобразен живот (40.8%); застъпници за опазване на климата (23.3%); членове на местни общности, засегнати от климатичните промени или политики (11.7%); журналисти и обществени комуникатори (9.7%); правозащитници, заинтересовани от проблемите и/или политиките, свързани с климата (6.8%); адвокати и юристи (5.8%); и други представители на целевите групи, самоопредели своята сфера на дейност като различна

от горепосочените (6.9%). Процентните стойности надхвърлят 100 поради оставената възможност анкетираните да посочат повече от един отговор или категория.

Сред 103-те респондента преобладават жените (65%) спрямо мъжете (32%), а по отношение на възрастовата група преобладават (с цели 84.5%) гражданите на възраст между 31-64 години (младите на възраст между 18-29 годишна възраст и възрастните, над 65-годишни представители на целевата група, са представени съответно с 6.8% и 8.7% в проведеното изследване). Според самооценката на участниците, 37.9% от тях са сравнително добре запознати с понятието “климатични права”. Въпросникът дава възможност да използват петобална система, за да оценят познанията си, като с 1 се означава “слабо запознат/а”, а с 5 се означава “отлично запознат/а”. Данните са, както следва: 1 (18.4%), 2 (12.6%), 3 (37.9%), 4 (28.2%), 5 (2.9%).

Като основен мотив се очертава нуждата от надеждна информация и повишаване на осведомеността. На трите въпроса: какви действия сте предприемали или бихте предприели и от каква подкрепа бихте имали нужда, за да защитавате свои или чужди климатични права, водещият отговор (около 70%) е нуждата от информация за климатичните промени и техните последици.

На въпроса “Кои от изброените по-долу права са свързани с климата?” цели 92.2% от отговорилите посочват правото на здравословна среда на живот, което включва чист въздух, чиста вода и храна. На второ и трето място респондентите посочват правото на участие при вземането на решения за смекчаване на изменението на климата и адаптация (което пряко засяга особено тези общини, страдащи от силно замърсяване на въздуха, идващо от ТЕЦ-овете) – с 86.4% – и правото на социална справедливост при справянето с климатичните промени (посочено от 83.5% от анкетираните). Това извежда на преден план все по-големите допирни точки между екологичните и климатични политики и опасенията от засягане на по-бедните общности. Голям процент от анкетираните посочват като климатично право и правото на мерки и действия от държавата и други лица, които да гарантират адаптация към климатичните промени (78.6%). Други 67% назовават правото на компенсации за вреди, нанесени от действия или бездействия, довели до климатични

бедствия. На шесто и седмо място се класират отговорите по линия на правото на защита на дома, имуществото и живота от природни бедствия (55.3%) и чистото право на живот (48.5%). Респондентите, посочили друг вид права, различни от упоменатите, са едва 2%.

На отворения въпрос “Според Вас, какви други *климатични права* има?” групирането на отговори е трудна задача, поради субективния и описателен характер на запитването. Но все пак отново може да се очертае тенденцията за нуждата от информираност: няколко респондента са отговорили със сходни разбирания за това какви други климатични права има, изтъквайки правото на информация, правото на защита от дезинформация, правото на информиран избор, правото на навременна информация и разяснителни кампании. Очертава се и тенденция в изискванията и разбиранията за социално-справедливи политики и защита на общностите в неравностойно положение, ако се вземат под общ знаменател отговори като “права на климатични бежанци”, “право на убежище”, “права на народите от Третия свят” и “правото на справедливо разпределение на отговорностите и тежестта, произлизащи от действията по адаптация и ограничаване на климатичните промени”. Наред с други права, посочени от анкетираните (като права на децата, право на чиста вода, право на сдружаване около зелените политики), впечатление правят и още два отговора - естетическите права, които извеждат на преден план и опцията да се размишлява в нематериална посока, когато става въпрос за качеството на живот и качеството на околната среда. Впечатление прави и споменаването на правото на запазване на традиционния начин на живот - възможен индикатор за това, че зелените политики и борбата с климатичните промени надхвърлят своя социален ареал и вече стават приемливи, ако не и нужни, дори и за по-консервативни групи от обществото.

На въпроса “Предприемали ли сте някое от следните действия за защита на своите или чужди климатични права” на първо място се очертава отговорът “Търсене на надеждна информация за климатичните промени и техните последствия” със 70.9%. На второ място се нарежда участието при създаване на закони и политики за климата с 27.2%, последвано от участието в административни процедури, свързани със защита на климатичните права, например подаването на сигнали до администрацията (25.2%), непредприемането на никакви действия (14.6%) и воденето на съдебни дела за защита на климатичните права (2.9%).

Немалък процент от участниците в изследването са предприели и други действия - цели 24.5% - описани в свободен текст, самостоятелно от участниците (например, участие в подписки, протести, образователни инициативи, кръгли маси, включително и такива на високо ниво, даване на добър пример граждански активизъм и др.). На допълнителния въпрос “Ако не сте предприемали действия в защита на климатични права, каква е причината за това?” сред отворените отговори се наблюдават пречки като липса на ясна дефиниция или рамка какво са климатичните права, липсата на юридически познания или помощ, липсата на време или информация.

На двойния въпрос “Бихте ли искали да отстоявате своите или чужди климатични права в бъдеще?” и -ако да - то “Кои от следните форми на действие бихте предприели за отстояване на своите или чужди климатични права?”, 75.5 % от респондентите са посочили, че биха предприели действия по отстояване на климатичните права. Колебаят се 23.5% (18.6% са отговорили с “не мога да преценя”, а 4.9% с “не знам”), а отрицателно отговарят едва 1%.

На разяснителния въпрос “Кои от изброените форми на действие бихте предприели?” отново се запазва тенденцията по отношение на фактора информация: най-масовият отговор (84.4%) е оповестяването на надеждна информация за климатичните промени и последиците от тях, последван от участие в създаването на закони и политики за климата (54.2%), участие в административни процедури, свързани със защитата на климатичните права (43.4%), воденето на съдебни дела в защита на климатичните права (18.1%) и други, подобни действия (15.7%), отново описани в свободен текст от анкетираните (като например лично ограничаване на потреблението, провеждането на стачни действия и протести, проучвания

Последният въпрос, “От какво бихте имали нужда, за да предприемете действия в защита на свои или чужди климатични права?”, препотвърждава нуждата от информация. Най-голям процент са посочили именно нуждата от повече информация за климатичните права (68%), следвани от тези, изтъкващи нужди като връзка със съмишленици с цел организиране на съвместни действия (60.2%), обучение за защита на климатичните права (54.4%), ангажиране на активна държавна политика за защита на климатичните права (53.4%), комуникационна подкрепа за по-добро медийно отразяване (52.4%), привличане на по-широк кръг

организации, работещи в тази сфера на климатични права (45.6%), промени в законите за ограничаване на изменението на климата и адаптация към климатичните промени (42.7%), финансиране (32%), адвокатска помощ (26.2%) или друго (3.9%).

14:30-15:00 Делото срещу емисиите на ТЕЦ “Марица Изток 2”, адв. Регина Стоилова от “Грийнпийс” - България и Екологично сдружение „За Земята“ и директорът на “Грийнпийс” - България Меглена Антонова

Става дума за дело срещу разрешителното на ТЕЦ „Марица Изток 2“, като страна по него е „Изпълнителната агенция по околна среда“, която издава комплексното разрешително, а ТЕЦ „Марица Изток 2“ е заинтересована страна. Защо решихме да водим това дело? Това е част от една по-голяма тема, по която работим, свързана с намаляване на емисиите парникови газове и причината конкретно да се фокусираме върху въглищните централи е заради големия принос на енергетиката в излъчването на тези емисии, и съответно въглищата като част от този сектор. Последният доклад за инвентаризация на емисиите от 2021 година показва, че енергетиката на горива, в случая въглища, допринася за 41% от въглеродните емисии в България и това е доста голям процент, който трябва да се адресира според нас. Има много различни наченки, бих казала, защото не са довършени политики, за това по какъв начин да се намаляват емисиите. Павел малко по-рано спомена, че имаше една дискусия в началото на годината за това как да се “спасяват” въглищните централи, да се отмени ангажиментът за намаляване на емисиите, който е поет до 2026 година. Най-общо казано, това е причината да работим по темата „въглища“ - големият процент емисии, които те допринасят. Има една процедура по дерогациите. Тя стана много голяма тема през 2017 година, когато влязоха в сила нови правила, свързани с големите горивни инсталации, ТЕЦ-овете са такъв вид инсталация, и отново имаше една широка дискусия как ще “спасяваме” въглищните централи от тези правила – с дерогации ги “спасяват”. Това, което ние се опитваме да адресираме като проблем, е точно това, което се случува в България. Смесът на това да има нови правила за емисиите е, че технологиите се подобряват - съответно има по-добри технологии за пречистване на емисиите, включително от въглищните централи. Затова и правилата в Европейския съюз се подобряват.

В България в момента има 9 въглищни централи и тази енергия се продава или за бита, или на свободния пазар. Ние решихме да се фокусираме върху темата за дерогациите, защото смятаме, че макар тези правила да са с цел да се подобрява качеството на пречистване, в България дерогациите се използват като инструмент, с който да се “спасяват” централите.

Това видео е от 2017 година, когато започна този процес. Впоследствие почти всички централи, които бяха заявили такива изключения, получиха дерогации на, бих казала, общи основания. „Марица Изток 2“ беше първата от тях и ние решихме да се фокусираме върху нея.

Освен че беше първата, тя беше, и все още е, най-голямата на Балканите. Съответно процентното влияние върху замърсяването на въздуха е най-голямо спрямо останалите инсталации. Тоест, ако при нея има подобрение на емисиите, това ще окаже, отново чисто

пропорционално, най-голям ефект. Това е графика от един доклад, който беше публикуван от голяма коалиция от организации, които работят по тази тема в Европейския съюз, включително Европейското бюро за околна среда, Climate Action Network Europe и няколко други организации. Направи се едно класиране на различните замърсители в Европейския съюз и „Българският енергиен холдинг“ беше на 10-то място с единствената си централа. Тоест, според тези данни, които са от 2016 година, с приноса си на емисии „Марица Изток 2“ се нарежда на 10-то място. На графиката можете да видите данните от тогава, как с моделиране са изчислени смъртните случаи, както и икономическите разходи от това замърсяване. И за това плаща не централата, която ги причинява, а всички ние под формата на здравни разходи.

Споменах също, че тя беше първата, която получи дерогация, но за това Регина ще разкаже. За нас това беше и доста голямо предизвикателство, защото никога не се бяхме изправяли пред такава процедура. Имаше много елементи от кухнята – за научаване и откриване на това, какво трябва да се твърди като аргументи в жалбата и така нататък. Тук може да видите сравнение между двете графики - лявата картинка показва, ако се спазват най-добрите техники, най-високите изисквания за емисиите на серен диоксид. А в дясната, ако се спазват ограниченията по дерогацията - тоест смятаме, че би имало значителен ефект за намаляване на емисиите серен диоксид за района. Допълнително, тази централа, както и повечето централи в Маришкия басейн, се намират в района на Гълъбово. Във връзка с този район, Европейската комисия спечели дело срещу България за това, че страната е в нарушение на нормите за серен диоксид. Това е единственото място в ЕС, където се наблюдава такова надвишаване на нормите на серен диоксид. За разлика от другите замърсители, за серния диоксид е ясно, че идва от въздуха, тоест не са многобройни потенциалните източници на този замърсител. Същевременно той е много токсичен. Предавам на Регина.

Регина Стоилова: Трябва да кажа, че аз съм само един от адвокатите по това дело, тъй като поради материята и сложността на работата по него работихме екип адвокати, включително и международни такива.

Съвсем накратко ще ви представя основните дати от историята на делото, за да видите колко време може всъщност да отнеме едно такова дело и как се случват отделните стъпки. Още в началото на 2019 година ние оспорихме дерогацията пред Административния съд в Стара Загора. Имахме поредица от съдебни заседания и за съжаление на първа инстанция жалбата ни беше неуспешна. Затова се обърнахме към Върховния административен съд и тук вече решихме да променим стратегията, като си дадохме сметка, че заради сложността на материята е необходимо изясняване на правото. А именно, в случая ставаше въпрос за колизия на две директиви – от една страна, директивата за промишлените емисии, която урежда тези дерогации и правилата за чист въздух, от друга.

Имаше нарушения на нормите на серен диоксид и така дерогацията нарушаваше мерките от програмата за качество на въздуха в района на Гълъбово, а тази програма трябва да гарантира, че ще бъдат постигнати нормите за качество на въздуха. Така че ние се обърнахме към Съда на Европейския съюз. Това се случи през 2021 година. Март месец тази година излезе решението

и всъщност ние сега сме на финалната права, като чакаме решението на Върховния административен съд вече по националното дело.

Ще се спра върху няколко основни аспекти от стратегията ни, които биха могли да бъдат от интерес за широката публика. На първо място, искам да обърна внимание на предварителната стъпка – а именно, обикновено при едно такова дело, в зависимост от правната процедура, обществеността има възможност да участва във вземането на решение, като тя бива информизирана за предстоящото решение.

Това е една много важна стъпка, за да се запознаем с това, което се очаква. В случая ние бяхме много активни. За съжаление обаче ни беше предоставен достъп само до проекта на решението и ние на практика знаехме, че ще има дерогации, но не знаехме въз основа на каква документация. Това не ни позволи да вземем становище по същество. Казвам всичко това, защото по принцип за екологични дела това е един много важен инструмент, за да може засегнатата общественост да се запознае с това, което предстои да се случи и още отгук да започне да планира своята защита.

Проблемите в публичната консултация са един от аргументите ни за оспорване на издадената дерогация и би могъл дори да бъде основание за отмяна, в зависимост от степента на нарушаване. Следващият важен момент винаги е достъпът до съд. По това дело ние нямахме проблем с това, тъй като законът разрешава на неправителствени екологични организации да оспорват комплексни разрешителни, както и решения по ОВОС, каквито са по-често случаите по екологичните дела.

Интересното в това дело е, че съдът се съгласи да присъедини физическо лице – грък, който твърдеше, че е засегнат от дейността на централата, както и гръцка неправителствена организация. Тоест, ако мога да изходя от опита си в екологични дела, съдът беше доста новаторски настроен. До момента съдиите са склонили да присъединяват членове на засегнатата общност - на хора, които живеят в близост до централата, по-общо казано – до източника на емисии.

В случая може би съдът взе предвид капацитета на тази централа - ние представихме стари данни и официални документи, които показват значително въздействие и на територията на Гърция. Съдията се съгласи да присъедини този гръцки гражданин и неправителствената организация, за да представляват те интереса на гръцката общност. За съжаление, пред първа инстанция бяха неуспешни аргументите ни по същество, а именно, че е трябвало да се извършат допълнителни стъпки още при издаване на разрешителното, за да се защити интересът на гръцката общност.

Друг много важен момент в екологичните дела е как доказваме фактите за замърсяването и научните факти. По тази тема може да се говори много. Аз ще ви кажа съвсем накратко какво направихме ние. За да се даде такава дерогация, законът изисква да се приложи една оценка на екологичните ползи от това да се спазват новите екологични стандарти, да се сравнят тези екологични ползи с разходите, които централата трябва да заплати, за да постигне тези стандарти.

Ние се насочихме срещу оценката на екологичните ползи, защото видяхме много пропуски в нея и стигнахме до извода, че всъщност тя много субективно не взема предвид определени

ползи. За да докажем на съда, че тази оценка, която е представена от самия ТЕЦ, е проблемна, ние направихме наша такава оценка. Тя беше изготвена от един международен експерт. Този експерт беше сметнал - на собствено основание, с други модели - какви биха били екологичните ползи от това централата да спазва новите норми. Беше изчислен и намаленият брой смъртни случаи, по-малкият брой хоспитализации и така нататък. Тоест, това, което ние направихме, беше да оборим оценката, която операторът е представил, с наша оценка. За съжаление, поради ограниченията на правната ни съдебна система това се оказа една много сложна задача.

По правило, за да докажем такива научни факти пред съда, се назначават експерти. В случая това беше международен експерт, който изготви собствено изследване и ние го призовахме, за да каже пред съда, че той е изготвил това изследване, кой е той, какви данни е въвел, какви резултати е получил. Така целяхме да оборим данните, които представя операторът. Трябва да признаем, че се оказа трудна задача. Първо, не можахме да убедим първоинстанционния съд.

Искрено се надявам, че Върховният административен съд ще се позове на така събраните доказателства, защото другата трудност, която срещнахме, беше, че съдът поради сложността на материята каза: „Аз трябва да назнача експертиза“. В крайна сметка имахме и експертиза, но националните експерти никога не бяха правили такава оценка, тъй като това е нещо ново. Оказахме се с липса на механизъм, чрез който да докажем, че това, което казва операторът, не е вярно. Заради тази трудност, решихме да тълкуваме правото.

Ще отворя една голяма скоба, че всъщност Съдът на Европейския съюз не разглежда националния спор. Той не разглежда дерогацията на ТЕЦ „Марица Изток 2“, той единствено тълкува правото по въпроси, които му задава националният съд. И макар националният съд да е задължен винаги да пита Съда на ЕС, когато има неяснота в правото на Европейския съюз, статистиката показва, че това се случва много рядко. Така че ние имахме голям късмет да убедим Върховния административен съд да се обърне към европейската юрисдикция и да попита как да приложи правото в случая.

Както ви казах преди малко, обърнахме внимание на едни норми, които от една страна ти разрешават да не спазваш стандарта, от друга страна ние сме изправени в ситуация, в която има нарушаване на нормите за качество на въздуха, и има едно нарушаване на тази програма, която би трябвало да гарантира спазване на тези норми. Аз съм цитирала една от разпоредбите, които Европейският съд разглежда: „Компетентният орган във всички случаи гарантира, че не се причинява значително замърсяване и че се постига висока степен на опазване на околната среда като цяло“.

Всъщност ние решихме, че вместо да се концентрираме върху техническата оценка в материя, която е трудно да се възприеме от съда, ние ще стъпим на правото. Европейският съд стъпи на тази разпоредба да тълкува какво е „значително замърсяване“ и какво означава „висока степен на опазване на околната среда като цяло“. Макар на пръв поглед това да изглежда разтегливо понятие, Европейският съд го сложи в много конкретни рамки и каза, че винаги когато има нарушаване на нормите за чистота на въздуха, то не може да се даде изключение за замърсителите от новите екологични стандарти.

Имаме това решение на съда на Европейския съюз – по мое мнение, ако то се приложи както трябва, националният върховен съд би трябвало да отмени решението на първата инстанция и самата дерогация, защото на много основания тя не съответства на тълкуването, дадено от Европейския съд. Така че развитието го очакваме. И съвсем накратко, една много важна тема по тези дела, това са разноските. Всъщност искам да обърна внимание, че по това дело имаше значителни разноски, именно заради експертизите. Назначаването на експертиза се заплаща от страната, която иска експертизата. Тенденцията, която наблюдаваме, е, че като цяло се увеличават възнагражденията на съдебните експерти.

В конкретния случай ние имахме разходи и за преводи, тъй като трябваше да използваме документи на чужди езици. Разбира се, в много от казусите, ако се загуби делото, може да има разноски за правна защита на насрещните страни и разбира се разноски за адвокатите, които защитават вашата теза. Но в случая ние нямаме интересни развития по тази тема, слава богу. ТЕЦ „Марица Изток 2“, не знам по каква причина, се защитава с юрисконсулт, а „Изпълнителната агенция“ не нае външен адвокат, което всъщност се случва по други дела и може да бъде голям проблем, ако сте започнали такова дело и го загубите.

15:15 - 15:45 Битката за въздуха на София, адв. Димо Господинов ще представи спечеленото от “Група за чист въздух” дело срещу Столична община.

Казвам се Димо Господинов и съм част от т.нар. група „Чист въздух“, която представлява ad hoc групировка от граждани и неправителствени организации, с която успяхме след продължила повече от четири години битка да осъдим Столична община за мръсния въздух в София. Как се случи това? Това ще разкажа в следващите 15 минути.

Няколко думи за мен. Адвокат съм и се занимавам с области на правото, които са различни от екологичното право – информационни технологии и интелектуална собственост. Имам завишен интерес към гражданския процес и по тази линия бях част от инициаторите на този съдебен процес срещу Столична община, тъй като той се развива в рамките на изключително интересното за мен производство за колективни иски, за което ще кажа няколко думи след малко.

В това си качество се включих заедно с колеги, които привлякохме като ищци – това е колегата Иван Велов, който е тук, колегата доцент Христов, който също е адвокат и се включи като ищец, и неправителствените организации „За земята“, „Спаси София“, „Център за независим живот“ и асоциация „Диабет тип две“. Колегата Александър Коджабашев беше също част от колектива ни, но не като представител на колектива, а като процесуален представител. Какво наложи воденето на исковете? Само правя вметка, че решението да заведем тези иски беше в началото на 2017 година - заведохме ги май месец и приключиха в края на 2021 година - повече от 4 години и половина. Какво наложи завеждането им? Първо, това че в София, а и в други големи градове в България, както и в Европа и света, има множество здравословни проблеми във връзка със замърсяването на въздуха. Към момента, в

който вземеше това решение, по данни на Световната здравна организация София беше столицата (или градът) в ЕС с най-мръсен въздух. Разбира се, изследването не е всеобхватно, но от всички изследвани градове София беше с най-мръсен въздух, със систематично нарушаване на европейските норми за качеството на атмосферния въздух по отношение на фините прахови частици (ФПЧ) 2,5 и 10. Имаше нарушаване на средноденонощните и средногодишните концентрации на ФПЧ 10 и превишаване на праговото замърсяване с ФПЧ 2,5. През конкретната зима 2016-2017 година имаше изключително тежко замърсяване, което ми се отрази много неприятно и това беше моят личен мотив да участвам. Имаше протести, ако си спомняте - наистина положението беше доста тежко.

Във връзка с това тежко положение направихме анализ какви биха могли да бъдат основанията за търсене на отговорност на Столична община. Разбира се, първото, което установихме при анализа, е кой е отговорен. По Закона за качеството на атмосферния въздух това са органите за управление на т. нар. агломерации – тоест конкретните общини, сред които е и Столична община за София-град. Анализирахме какви са нарушенията. Тук отварям скоба, че по това време на нас ни беше известно делото по реда на колективните иски в Пловдив срещу община Пловдив, за което мисля, че колегата Екимджиев ще говори на запис по-късно. Пловдивското дело беше заведено няколко години преди нашето и към онзи момент беше вече отхвърлено на втора инстанция поради факта, че те бяха завели исковете си, разчитайки единствено на това, че превишаването на допустимите емисии със замърсители на въздуха е напълно достатъчно, за да се ангажира отговорността на съответната община, което съдът отхвърли. На двете инстанции съдът искаше да се докаже какво конкретно съответната община е нарушила, за да се стигне до превишаване на тези емисии. Ние установихме доста нарушения, но ето най-основните от тях: към 2017 година не беше приета програма за качеството на атмосферния въздух - нещо изключително важно за всяка една дейност по управление на качеството на атмосферния въздух. Две години и половина Столичната община нямаше такава програма въпреки всичките тези проблеми; също така нарушение на член 28. а) от Закона за чистотата на атмосферния въздух, който дава възможност на всяка една община да предприеме по-драстични мерки, когато системно се превишават нормите, като например да ограничи битовото горене, да създава зони за ниски емисии, да ограничава транспорта и така нататък. Имаше и други нарушения, като например липса на оперативен план, неадекватно информиране на гражданите – знаете, че това беше и кауза на „За земята“ по отношение на информационните табла - те не даваха достатъчно адекватна информация на гражданите, така че да знаят какво е реалното положение и да предприемат мерки за самозащита от замърсяването. Защо колективни иски? Причините са няколко, на първо място административният ред за защита по отношение на качеството на атмосферния въздух има някои проблеми и е спъван например от това, че според българския съд програмите за качеството на атмосферния въздух не подлежат на самостоятелно обжалване. Вече систематично не се допускат жалби срещу програмите за качеството на атмосферния въздух, които могат да търпят много критика, но се оказва, че не могат да бъдат самостоятелно обжалвани. От друга страна, ако трябва се водят индивидуални иски, всеки

гражданин да съди Столична община за това, че има замърсяване и той е претърпял вреди, това означава всеки гражданин поотделно да доказва всеки път вината на Столична община, което е едно прекомерно усилие особено с оглед на съмнителната перспектива за получаване на голямо обезщетение. Ако някой докаже, че негов близък е починал точно от замърсяване на въздуха, може би – да, но перспективата е за по-ниски обезщетения по принцип. Затова се обърнахме към колективните иски, които предоставят доста добри възможности за подобен тип дела. На първо място се извършва едно-единствено доказване от името на целия колектив - тоест исквете се водят не от мен, от адвокат Велов и доцент Христов, а се водят от името на целия колектив. Това е група хора, която не е индивидуално определена, но ние сме посочили някакви признаци, по които можем да определим, че едно лице е част от този колектив – например живущи, учащи и работещи в град София. Това бяха абстрактните признаци на колектива. Основната причина да се водят колективни иски е това, че в резултат на решението по колективния иск всички членове на колектива могат да се ползват от решението срещу ответната страна със сила на пресъдено нещо. Тоест, ако се води един установителен иск дали е извършено някакво нарушение, което ние направихме, всички членове на колектива могат просто да заведат иск за вреди и да не се налага да доказват каквото и да е по отношение на нарушението, а да се ползват единствено на влязлото в сила решение, което не може да бъде оспорвано от ответника. Има и други интересни възможности, които засега ще прескоча. Само ще кажа, че ние заведохме не един, а три колективни иски - един за установяване на нарушението за определен период от време и два за осъждане на ответника да предприеме конкретни действия, тоест да преустанови бездействието. Не сме водили иски за парично обезщетение поради ограниченията на колективните иски. По реда на колективните иски не може да се води иск за обезщетяване на индивидуални вреди. Това е една от причините много колективни иски да не бъдат допуснати от съда - тъй като има масово неразбиране какъв е допустимият предмет на тези колективни иски. С тях не може да се компенсират вредите на много хора.

Това, което може да се иска, е, или установяване на нарушение, от което са пострадали много хора, или осъждане за извършване на някакви действия, и евентуално осъждане за парично обезщетение, но това парично обезщетение трябва да отиде за обезщетяване на засегнат колективен интерес. Класически пример е изпуснатата отрова в река, може да се води колективен иск срещу отровителя – съответното преработвателно предприятие, например, и то да се осъди за обезщетение, което обаче да отиде за пречистване на реката, а не за вредите на този, който е пил от реката. Колективните иски се отнасят за засегнат колективен интерес – тоест не индивидуално увреждане, а каузи, които са отвъд индивидуалната личност. Друго характерно за колективните иски е, че трябва да има представителство на колективните иски - тоест група хора или организации, които се занимават с това представителство. Те, както казах, не са ищците, но водят иски от името на целия колектив. Друго характерно, а и проблематично, е това, че липсва достатъчно съдебна практика. По-голямата част от съдебната практика е свързана с недопускането на колективните иски. Така че знаехме много за това как не се прави, но малко за това как се прави. Все пак, и това ни

беше достатъчно, за да се ориентираме в материята. Повечето колективни иски, които завършват с решение, тоест са допуснати, са тези, които са водени от „Комисията за защита на потребителите“, тъй като законът не поставя под съмнение исковите на комисията. На нея все пак са й дадени специални правомощия. Много малко от колективните иски, заведени от граждани, са завършили с решение.

Какво е необходимо, за да се заведе един колективен иск? Ще ви дам малко практическа информация. Първо трябва да се намерят съмишленици, това са т. нар. заинтересовани страни, на английски стейкхолдъри. Това е много важно, тъй като, за да се допусне въобще гледането на този иск, представителите на колектива трябва да докажат, че могат достатъчно сериозно да поемат тежестите на делото, включително и разноските. Тук се има предвид по-скоро, че те могат да бъдат надеждни представители на колективния интерес. Тази норма е създадена, за да се избегнат ситуации, в които се водят симулативни колективни дела.

Например, в случая със замърсяването на реката подставени граждански организации биха могли да заведат такова симулативно дело, което да загубят, и така да опропастват възможността на гражданите да получат решение по този ред - тъй като вече ще има решение, с което се отхвърлят исковите. Затова трябва да се намерят съмишленици - заинтересовани страни. Би било полезно, ако в тази група има и някакви юристи. Също така, трябва да има създадена неправителствена организация в обществена полза, която да е поне един от представителите на колектива. Тази организация трябва да има в устава си предмет, който е или воден на колективни иски, или защита на пострадали при съответното нарушение. Ако се върнем към примера с реката – може да има организации за защита на пострадали при екоцид, например в Родопите. Мисля, че „За земята“ има в устава си подобни клаузи, които я квалифицират да води такъв иск. Другият вариант, който ние използвахме, е договор за сформирание на такъв колектив, в който различни граждани и граждански организации се съгласяват да създадат ad hoc специална организация за защита на увредените лица при съответното нарушение. Това е напълно възможно, допустимо и ние го доказахме. За първи път мина такава схема – схема в добрия смисъл на думата. Друго важно нещо е да се набере финансиране, тъй като разноските висят със страшна сила, носи се отговорност, ако се загуби делото. Също така експертизите никак не са евтини. Ние събрахме около 8000 лв. с дарителска кампания за експертизите, разчитайки, че няма да носим отговорност за разноските. Точно така се случи, тъй като спечелихме делото. Друго много важно нещо е да си имате организирана публичност. Ние имахме Facebook страница и сайт, имахме също доста успешен, макар и импровизиран, PR екип. Така провеждахме доста добре организирана комуникация с обществеността, което е изключително важно, защото насрещната страна, ако е достатъчно добре мотивирана, може да ви изкара най-черните дяволи. Опитаха се да го направят, но за наша радост не успяха.

Минавам към трудностите, които срещнахме. Първата трудност е, че имаше съпротива от съдии, които като видяха за какво е делото, не искаха да се занимават. Делото е доста тежко и от него вероятно могат да последват доста негативи. Започнахме с три отвода на съдии, които ни разиграваха известно време и след това си подадоха отвод поради причината, която

формално е вярна, че те също са част от колектива, живеейки или работейки в София, и така също се явяват заинтересована страна. Това доста ни забави. Също така, опитаха се да ни спрат с въпроса за сериозността на представителите – твърдяха, че ищите трябва да бъдат дипломирани еколози, физици, химици, специалисти по въздух и така нататък. Беше повдигнат и въпросът за имуществото. Съдът беше решил, че нямаме възможност да посрещнем разноските. Една от организациите, „Център за независим живот“, имаше имуществена стойност около 150 000 лева, включително доста сериозни парични залежи. Съдът обаче каза, че нямат възможност да посрещнат разноските, тъй като ако извадиш пасива от актива се получавало нула. Всеки, който има елементарна представа от счетоводство, знае, че това е огромна глупост, но имаше и такива неща. Така че това беше проблем, но за щастие има достатъчно съдебна практика, която разяснява колко точно трябва да се прилага този критерий. Друг проблем, който може да срещнете, е въпросът с публичното участие, тъй като всеки гражданин от колектива може да се присъедини към делото. И тук ще ви дам един чисто практически съвет – присъединявайте към делото само хора, които наистина могат да допринесат с доказателствен материал или са подготвени по някакъв начин да се включат в екипа на представителите. Всички други, които се присъединяват само защото си мислят, че в противен случай решението няма да има действие спрямо тях, единствено усложняват процеса и могат да го забавят. В нашия случай имаше такова забавяне във връзка с присъединяващи се граждани, които трябваше да бъдат призовани. Хората трябва да знаят, че и да не се присъединят, те също могат да се ползват от решението.

Другата трудност са експертизите. Такъв тип дела се решават във висока степен от експертизи. На практика, това е едно нелегитимно прехвърляне на решаващи правомощия от съда към експертите. За разлика от съда, за експертите няма гаранция, че са независими. И ние имаме този проблем - оказа се, че всички, които може да се нарекат експерти по темите, за които ние имаме нужда от експертизи, работят за общини, чийто кмет е представител на ГЕРБ. Съответно, тяхната независимост беше под въпрос. Стигнахме дотам, че и ние трябваше да станем експерти (не че нямаме такива експерти в нашия колектив) и благодарение на това успяхме да ги оборим достатъчно и с представяне на допълнителни доказателства. Те също бяха съчинили много големи глупости. Така успяхме да убедим съда, че трябва да приеме с щипка сол това, което се представяше като заключение по експертизата. Продължителността на производството е нещо, за което също трябва да се подготвите. В нашия случай то продължи четири години и половина, в случая на колегите от Пловдив продължи девет години. Така че отсега си планирайте процесите.

Ще ви кажа няколко думи за решението. Може би сте чували, че решението беше положително. То влезе в сила - не беше обжалвано. Съдебното решение установи, че всичко, което сме твърдели към 2017 година, е било вярно. От 2017 до 2021 година Столична община беше преодоляла някои от проблемите си. Ще вметна нещо важно – делото в Пловдив продължи девет години, защото мина през ВКС. Решението на ВКС излезе, докато ние чакахме нашето решение. ВКС осъди Община Пловдив, тоест отмени решенията на първите

две инстанции, приемайки, че превишаването на нормите е напълно достатъчно, за да се ангажира отговорността на съответната община. Което означаваше, че всички усилия, които вложихме, за да докажем нарушенията, не са били необходими. Нашият съд също прие, че това е достатъчно, но едновременно с това констатира и нарушенията. В диспозитива си осъди Столична община в 12-месечен срок да достигне състояние, в което не се превишават нормите за качеството на атмосферния въздух, а също така да започне да изпълнява и мерките, които член 28 а) от Закона за чистотата на атмосферния въздух предвижда. Такива мерки са инициативата за зона за ниски емисии, която се оказва доста спорна, ограничаване на битовото горене, което в центъра би могло да се приеме за екосъобразно, макар и не особено социално, ограничаване на транспорта и така нататък. Това са мерките, които могат да се предприемат. Относно изпълнението на решението - оказва се, че 2022 година е първата, в която, поне по официални данни, не са превишени нормите за фини прахови частици, така че ето някакъв резултат. Макар че, доколкото разбирам, тези данни са доста спорни, тъй като се има предвид влиянието на Сахара и това може да е довело до някакво манипулиране на данните предизборно, нищо чудно. Имаме наредбата за зона за ниски емисии, която според мен и според колегите не е достатъчна, но все пак има някакво кретане в правилната посока.

Смятам, че с делото създадохме практика, по която всеки след нас може да се ориентира как се случват нещата. Всичко е публично – исковата ни молба е пусната публично, решението - също. Сблъскахме се с доста от проблемите, които обичайно се срещат при допускане на тези колективни иски, така че вече има прокаран път. Разбира се, трябва да се направи уговорката, че предстои сериозна реформа на колективните иски. Има директива за колективната защита на права и в министерството на правосъдието се работи по законопроект, който вероятно ще трансформира сериозно режима на колективните иски. Все пак, предполагам, че ще има и нещо, което се запазва като значение в практиката.

Важна последица за субектите от колектива, която беше много интересна на медиите, е, че всеки един гражданин на София може да съди Столична община на базата на това решение за вреди вследствие на мръсния въздух. Разбира се, трябва да има превишаване на допустимите норми, което към момента го няма. Ако тази година отново има превишаване, всеки може да вкара в съда иск за неимуществени вреди, примерно заради неудобството от това, че трябва да ходи с маска по улиците и е достатъчно само да се позове на решението на съда.

Политическите последици според мен са най-значимите. Не искаме да си приписваме заслугата, че с това решение сме повлияли на тенденцията за обръщане на повече внимание на екологичните проблеми, но все пак през 2017 година, когато завеждахме нашите иски, темата за мръсния въздух беше абсолютно маргинална. През 2019 година това беше основната тема в предизборния дебат. През 2023 вероятно няма да е основната тема в предизборния дебат, но пак е една от важните теми или поне една от темите за бичуване на настоящата власт.

Имам и няколко думи към следващите, които ще водят колективни иски. Много внимателно трябва да квалифицирате дали сте в обхвата на колективните иски. Докато не се приеме закон, това продължава да бъде тясна врата. Трябва да имате план какво ще постигнете

с колективните искиове - тоест трябва да ги водите с някаква по-висша цел. Съберете група от заинтересовани страни, съберете финансиране, по възможност предварително, и заложете на публичност. Това са моите съвети.

15:45 - 16:00 Граждани срещу мръсния въздух в България, адв. Михаил Екимджиев от Асоциацията за европейска интеграция и права на човека (АЕИПЧ) за спечеленото колективно гражданско дело срещу Пловдивската община за липсата на мерки за подобряване качеството на въздуха.

(Транскрипция на видеоинтервюто с адвоката, излъчено по време на срещата)

Делото, което заведохте 2010 г. срещу Пловдивската община, е прецедент в България –за първи път граждани успяват да осъдят общината заради мръсния въздух. Какво се промени към по-добро, откакто спечелихте делото?

Има осезаема промяна. Градът определено е по-чист. Но тя не е достатъчна. Броят на допустимите превишения значително надвишава максимално допустимият брой от 35 дни в годината. (Вероятно сме все още 2 пъти над допустимите норми. Когато започнахме делото, превишенията бяха 100 пъти над нормата.)

Една от „най-ефикасните“ мерки, които общината и РИОСВ предприеха в изпълнение на решението на ЕК беше да преместят измервателните станции, които отчитаха най-притеснителните стойности, от централната градска част към периферията на града, където замърсяването с фини прахови частици е по-малко.

Но така или иначе, включително колеги юристи от общината ни казват, че в резултат на това близо 10-годишно дело цели отдели, които отговарят за чистотата на въздуха, за трафика, които до този момент само са вземали заплати, сега работят на пълни обороти и увеличават щатовете си. Така че се надявам да имат някаква устойчивост тези постижения и това да е добър повод за формиране на институционална култура, която да продължи и след решението, което още не е изпълнено.

Има ли механизъм, по който общината да бъде задължена да изпълни решението?

Не бихме могли да я задължим ние. Но цялата логика на нормативните актове на ЕК, регламентиращи тази материя, е че тези измервателни станции трябва да бъдат именно в невралгичните точки. Там, където е най-вероятно да се случат нарушения, защото би трябвало станциите да алармират незабавно властите, а те своевременно да предупреждават гражданите. По силата на тази логика, те трябва да са там, където рискът от превишения е най-голям. Затова сме сезирали ЕК, която би могла да извърши проверки и да санкционира

държавата, вкл. чрез наказателна процедура, каквато има за трайното несъобразяване с допустимите нива на ФПЧ. Брой наказателни процедури за въздуха?

Какво НЕ СЕ промени и си остана същото, или се влоши?

Общината стана по-хитра, по-предпазлива, по-склонна да полага усилия за имитации на резултати. Налице е една комбинация на недостатъчни подобрения от една страна, и от друга страна на значително повишаване на капацитета на общината за имитация на промени. В момента никой не би могъл да каже колко по-чист е въздухът от преди 12 години, когато започнахме това дело. Няма реални данни, но сетивно усещаме нещата. Станахме експерти или по чистота на въздуха, или по климатология, водейки това дело и оспорвайки десетки експертизи. Разчитайки на индивидуални измервателни станции, които успяхме да мотивираме немалък брой граждани да монтират в домовете си, за да бъдат коректив на официалните измервателни станции, имаме все пак някаква представа. Съществено е намалел броят дни с ФПЧ, но сме все още вероятно 2 пъти над допустимите норми. Когато започнахме делото, превишенията бяха 100 пъти над нормата.

Какъв тип ресурси (човешки, финансови и други) са нужни за подготовката и воденето на едно такова дело?

Когато започнахме като ентузиаста, нямахме представа колко ще ни струва като време, нерви, разочарования и т.н. От гледна точка финанси: 10-15 000 лв са разноските за такси, най-вече за експертизи, без адвокатски хонорари, тъй като ние сме главни ищци. Но ако искате да водите дела, поне още толкова трябва да калкулирате за адвокатска защита пред 3 инстанции в един дълъг и изтощителен процес колективен иск.

След като делото бе загубено на 2 инстанции и се очертаваше да бъде загубено и пред Върховния касационен съд, ние, основните 4 души и организации, които заведохме делто, бяхме обещали на тези 100-ина души, че няма да допуснем да платят дори стотинка. Така че нещата щяха да са драматични за нас от финансова страна.

Какви са основните трудности, с които се сблъскахте?

Основните трудности бяха свързани с некомпетентостта и нежеланието на първа и втора инстанция да проумеят правните стандарти на европейския съд по правата на човека и на европейското право, които са задължителни: че тези норми за пределни нива на ФПЧ – и като брой дни в годината, и като степен на концентрация на куб. метър въздух, са задължения за постигане на резултат, независимо от климатичната predisпозиция на населеното място и усилията, които полагат публичните институции. Първата и втората инстанция приемаха за достатъчно, че общината се е постарала да приема програми да плаща значителни суми за климатични модели, програми, стратегии, и на всеки 5 години да отчита, че те не са

изпълнени, без да се грижи за реален резултат. Но именно констатациите на тези отчети на 5 години, че не са постигнати резултатите (което вероятно е правено с корупционна идея, за да се възложат нови модели, които струват много), ни послужиха да докажем, че общината е била добре информирана и въпреки това нищо не е променено, не са променени тактическите стъпки за реализация на тази стратегия. И всичко се изчерпва до един документооборот от програми, стратегии, климатични модели и никакви ефикасни действия за изпълнение на набелязаните цели и за преодоляване на дефинираните проблеми,

За делото сте получили поздравления от колеги от цяла Европа. Какво е значението за делото в международната правна практика?

Получавахме запитвания как сме успели да убедим бг съд, колко време в водено делото, не мога да проследя за въздействие на това дело в други европейски страни, защото се решава на база приложимо национално право и някои евростандартни, но за разлика от решенията на международните съдилища, решението в национални съдилища не е пряко приложимо в други държави. Но има обратна връзка, основно през решения на ЕСПЧ от последните години и решения срещу германия, швейцария, за неспазване на програмите на съответните правителства и кантони за справяне с климатичните промени. Там фокусът е върху климатичните промени. Фактът, че има такива дела пред ЕСПЧ – означава, че тези НПО преди това са изчерпали целия вътрешноправен ред пред националните съдилища, както и ние направихме, за да се наложи да стигнат до Страсбург.

Какво е посланието/съветът Ви към хората, които са засегнати от екологични проблеми, но не търсят правата си?

Бих казал, че си струва, въпреки рисковете и изключително дългия период, въпреки риска да бъдат загубени. Това е една достойна гражданска позиция и това е единственият начин ситуацията да бъде променена по цивилизован и устойчив начин. Важното е веднъж да бъде изградена, с много кръв пот и сълзи, тази институционална култура за съобразяване, разбиране на проблема и нуждата от решаването му от РИОСВ, общини, министерството на околната. Министерството осезаемо промени позицията си последните години.

Докато първоначално бхм анатемосвани като отстъпници, целящи да компрометират прекрасния град Пловдив, европейска столица на културата, след спечелването на делото се видя, че има някакво разбиране, че като граждани имаме право на тази самозащита: на себе си и децата ни.